

Gyarmati Enikő

1914 – A JÚLIUSI VÁLSÁG RÉGI-ÚJ HISTORIOGRÁFIAI OLVASATAI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ CENTENÁRIUMÁN

Az első világháború kirobbanásához vezető júliusi válság — a Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökös ellen elkövetett 1914. június 28-i merénylet és Nagy-Britannia augusztus 4-i hadba lépése közötti időszak — száz éve az egyik legjobban feldolgozott és ezzel együtt a legtöbbet vitatott diplomáciai eseménysora a Nagy Háborúval foglalkozó nemzetközi történetírásnak. A rövid öt hét alatt az európai nagyhatalmak jórészt egymás lépéseire reagálva, illetve a két szövetségi rendszeren belüli egyeztetések logikája mentén hozták meg végleges döntéseiket. Berlin és Bécs viszonyában a Hoyos–misszió, az osztrák–magyar közös minisztertanácsi ülések, illetve a pétervári francia–orosz tárgyalások részben a Szerbiának küldött osztrák–magyar ultimátum, illetve az arra kidolgozott szerb válaszjegyzék lehetséges következményeit mérlegelték. Mint ahogy a válság történetéhez tartoznak a háborús veszély elhárítását célzó brit közvetítési kísérletek is, amelyekről a szembenálló hadseregek mozgósítását közvetlenül megelőző kritikus szakaszban sokan remélték a balkáni konfliktus elszigetelését és diplomáciai eszközökkel való megoldását. A júliusi válság végül a milliós nagyságrendű hadseregek mobilizációjával és többé már nem visszavonható módon a kor diplomáciai szabályait betartva a kölcsönös hadüzenetekkel érte el végkifejletét.

Az első világháború centenáriumának alkalmából a háború négy évével foglalkozó, nagy számú összefoglaló munka mellett négy olyan önálló monográfiát szeretnék alább részletesen bemutatni, amely a Nagy Háború közvetlen előtörténetét jelentő rövid, ám annál jelentősebb válságperiódusról készült.¹

¹ Clark, Christopher: *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*. London 2012. Hivatkozásaim a tizennegyedik német nyelvű kiadás alapján készültek: Clark, Christopher: *Die Schlafwandler. Wie Europa in den Ersten Weltkrieg zog*. Deutsche Verlags-Anstalt, München 2014. 895.; McMeekin, Sean: *July 1914. Countdown to War*. London 2013. Hivatkozásaim a német nyelvű kiadás alapján készültek: McMeekin, Sean: *Juli 1914. Der Countdown in den Krieg*. Europa Verlag, Berlin–München 2014. 557.; Krumeich, Gerd: *Juli 1914. Eine Bilanz*. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2014. 362.; Mombauer, Annika: *Die Julikrise. Europas Weg in den Ersten Weltkrieg*. C. H. Beck, München 2014. 128.

Annika Mombauer,² Gerd Krumeich,³ Christopher Clark⁴ és Sean McMeekin⁵ a téma szakavatott ismerőiként mindannyian több évtizede kutatják az első világháború történetét. Mombauer és Krumeich a júliusi válságról már korábban is publikált, ezért esetükben a centenárium évében kiadott monográfia eddigi kutatásaik egyfajta összegző foglalatának tekinthető.

A júliusi válság történeti elemzése nem elsősorban és nem kizárólag a háborúhoz vezető okok feltárása miatt érdekes vállalkozás, hiszen ehhez korábbi diplomáciai, nagyhatalmi döntések, események és folyamatok értékelésére is szükség van. A Nagy Háborúhoz vezető krízis diplomáciatörténetének számos történész ma azért szentelt kiemelt figyelmet, mert meggyőződésük, hogy még 1914 júliusában is működtek azok az alternatívák, amelyek korábban egy nagyobb háború kitörését sikeresen megakadályozták. A történészek ebből kiindulva újra és újra felteszik a kérdést azzal kapcsolatban, mi és miért romlott el a nemzetközi kapcsolatokban 1914 nyarán.

Annika Mombauer véleménye szerint ma már a felelősség meghatározása, értelmezése nem tartozik a legfontosabb kihívások közé, mindazonáltal a háborúhoz vezető okok források alapján történő minél árnyaltabb bemutatása továbbra is elsődleges célja a történészeknek. Az okok feltárásakor megkerülhetetlen az európai fővárosokban a háborúról és békéről meghozott júliusi döntések tüzetes vizsgálata, mivel ezek a döntések a huszadik század egészére kiható katasztrófához vezettek.⁶ Annika Mombauer vékony kötete a német C. H. Beck kiadó Tudástár sorozatában látott napvilágot. Értéke a téma rövid, lényegre törő, a háború elkerülhetőségének lehetőségeire fókuszáló megközelítésben rejlik.

Gerd Krumeich felfogása szerint a júliusi válságot nem szabad a világot alapjaiban megváltoztató, több millió halottat követelő háború kiobbantásának szempontjából retrospektív szemlélettel értékelni. A történész kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy a kor politikusainak egyáltalán nem

² *Annika Mombauer* Helmuth von Moltkéről készített doktori disszertációt a Münsteri Egyetemen. A témához kapcsolódó publikációi közül érdemes megemlíteni még: Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War. Cambridge 2001.; The Origins of the First World War. Controversies and Consensus. Harlow 2002.; The First World War. Inevitable, Avoidable, Improbable or Desirable? Recent Interpretations on War Guilt and the War's Origins. German History 25. (2007) 1. sz. 79–95.; Julikrise und Kriegsschuld — Thesen und Stand der Forschung. Aus Politik und Zeitgeschichte 64. (2014) 16–17. sz. 10–16. Jelenleg az Open University Milton Keynes, Nagy-Britannia oktatója.

³ *Gerd Krumeich* (1945–) német történész, az újkori történelem professzora. Wolfgang J. Mommsen tanítványa és egyben utóda a Düsseldorf-i Egyetemen. Az első világháborús német nyelvű enciklopédia szerzőgárdájának tagja. Kapcsolódó publikációi: Vergleichende Aspekte der Kriegsschuld-diskussion nach dem Ersten Weltkrieg. In: Annali della Facolta di lettere et Filosofia Dell'Universita di Napoli 30. (1988) 433–448.; Vorstellungen vom Krieg 1914. In: 1900 Zukunftsvisionen der Grossmächte. Hg. Sönke, Neitzel. Paderborn 2002. 173–186.; Die 101 wichtigsten Fragen. Erster Weltkrieg. München 2014.

⁴ *Christopher Clark* (1960–) ausztrál származású történészként a német történelem elhivatott kutatója. Fő kutatási területe a 19. századi német politika- és eszmetörténet. Jelenleg a Cambridge Egyetemen oktat. A témához kapcsolódó fontos könyve: Wilhelm II. Die Herrschaft des letzten deutschen Kaisers címmel 2008-ban Münchenben került kiadásra.

⁵ *Sean McMeekin* amerikai származású történész, a Stanford és a Berkeley Egyetemen tanult. Jelenleg Isztambulban él, és a Koç Egyetemen oktat. 2011-ben jelent meg a The Russian Origins of the First World War című monográfiája.

⁶ *Mombauer, A.*: Die Julikrise i. m. 9.

állt szándékában az egész világra kiterjedő nagy háború kirobbantása. A német történész forrásközlő feldolgozásában a kortársak háborúról fennmaradt elképzeléseinek, valamint a korabeli közgondolkodást, közhangulatot befolyásoló tényezőinek rövid bemutatása sok szempontból hézagpótló fejezetet jelent.⁷ Krumeich többek között örömet fejezi ki azzal kapcsolatban is, hogy az első világháború történetírásában megtörtént az elmozdulás a transznacionális történetírás felé. Minden nemzetet azonos szempontok alapján értékelnek, és azonos figyelemben részesítenek a kutatók.⁸ Ebben a kötetben ötven forrásdokumentum leközlésére került sor, ezek mind teljes terjedelemben állnak az önálló vélemény kialakításában érdekelt olvasó rendelkezésére.

Sean McMeekin feldolgozása arra kínál jó példát, hogyan lehet a történelmet közel hozni a ma olvasója számára. McMeekin könyvének fő narratívája kellőképpen érzékelteti, hogy a felelős döntéseket meghozó, korabeli politikusi és katona is egy hús-vér ember a maga erőnyeivel vagy gyengéivel, fizikai és szellemi adottságaival, határozottságával vagy bizonytalanságaival együtt, mindezek pedig ugyanúgy befolyást gyakorolnak döntéseire, mint politikai meggyőződései.⁹

Christopher Clark a júliusi válság monografikus feldolgozásán keresztül a nemzetközi politikai rendszer komplexitását kívánta bemutatni. A szarajevói merényletet egy transzformáló erővel bíró eseményként láttatta ebben a háborúhoz vezető folyamatban. Clark monográfiája egyúttal életben tart egy örökzöld történelem értelmezési vitát. Clark a „*tény normatív erejének*” perspektívaszűkítő hatását a történeti értelmezések korlátjaként fogja fel. Ez a történeti megközelítés véleménye szerint különösen erősen hat a katasztrófát okozó nagy események értékelésekor, azaz ami megtörtént, szükségszerűen kellett, hogy bekövetkezzen.¹⁰ Clark történelem értelmezésében ezzel szemben a multiperspektivitás és a multiopcionális tárgyalási mód a meghatározó. Magyarázataiban alternatívákat állít fel, ezt követően pedig inkább hajlik a történeti válaszok közötti valószínűsítésre, mint a lezárt végkövetkeztetésre. Az idén magyar nyelven is megjelenő kötet egyik valószínűsített olvasata szerint a háborúhoz vezető fő ok abban az európai politikai kultúrában érhető tetten, amelynek főszereplői valahol mindannyian „*alvajárók*” voltak. „*Bár éberek, mégis vakok, rémálmoktól gyötörtén képtelenek annak a pusztításnak a reális lehetőségét felmérni, aminek a világ hamarosan az áldozatává vált.*”¹¹

Ez az írás néhány válogatott szempont alapján, a teljesség igénye nélkül a négy történésznek ezeket a júliusi válságot feldolgozó legújabb monográfiáit kívánja ismertetni. A korábbi historiográfiai nézetek áttekintésében Samuel R. Williamson és Ernest R. May amerikai történészeknek 2007-ben, még a kilencvenedik évforduló alkalmából napvilágot látott tanulmánya nyújtott segítséget.¹² Az ő munkájuk főleg az angolszász szakirodalom áttekintésére épült. Az

⁷ Krumeich, G.: Juli 1914 i. m. 50–59.

⁸ Uo. 11.

⁹ McMeekin, S.: Juli 1914 i. m. 532–537.

¹⁰ Clark, Ch.: Die Schlafwandler i. m. 467–468.

¹¹ Uo. 718.

¹² Williamson, Samuel R. – May, Ernest R.: An Identity of Opinion. Historians and July 1914. The Journal of Modern History 79. (2007) 335–387. A The Journal of Modern History a kezdetektől

általam kiválasztott négy szerző interpretációi az ebben a tanulmányban megfogalmazott következtetések tükrében kerülnek bemutatásra. Elemzésem fókuszában tehát elsősorban a történeti konszenzusok megragadása, a vitás kérdések kiemelése, valamint a nyitott, válaszokra váró felvetések ismertetése áll.

A Szerb Királyság

A nemzetközi történetírásban ma már teljes az egyetértés a trónörökös elleni merénylet elkövetőinek szerepével és politikai háttérével kapcsolatban. Tényként kezelik, hogy a szerb kormány néhány tagja tudott a merényletről, de azt nem akadályozta meg. A háttérben a szálakat a szerb katonai hírszerzés vezetője, Dragutin Dijmitrijević ezredes mozgatta, aki Apis fedőnéven kapcsolatban állt a Fekete Kéz nevű mozgalommal. A csoporthoz tartozó magas rangú szerb katonai tisztviselők és társai merényletet követő letartóztatása ennek az állításnak fontos bizonyítéka. Ugyanakkor a bécsi ultimátumban követelt közös osztrák–magyar–szerb vizsgálóbizottság létrehozásának elfogadása a szerb kormány bűnrészességét is felfedte volna. Többek között emiatt sem adhatott Belgrád az ultimátumra minden igényt kielégítő választ, s ezért ezekre a lépésekre nem került sor 1914 júliusának elején. A kilencvenedik évfordulón nyitott kérdésként kezelték a történészek ugyanakkor azt, vajon Oroszország tudott-e a készülő merényletről. Továbbra is vita tárgyát képezte annak a kérdésnek az egyértelmű eldöntése, gyakoroltak-e az oroszok bármilyen katonai, politikai nyomást a szerb döntéshozatalra, vagy az orosz részleges mozgósításról szóló információ befolyásolhatta-e a szerbeket döntéseik meghozatalában.¹³

A trónörökös ellen elkövetett merénylet megnövelte a háború kirobbantásának veszélyét, és hozzájárult a rendkívül szigorú feltételeket rögzítő osztrák–magyar ultimátumhoz. Szerbiának a háború kirobbantásában játszott szerepe többek között ezért is állt mindig a figyelem középpontjában. Williamson és May véleménye szerint a két világháború közötti korszakban a szerb felelősség történeti kutatásában a történészek bölcs előrelátásról tettek tanúbizonyítást. A túlnyomórészt az 1930-as években született nézetek többségét az 1960-as években sem vonták kétségbe.¹⁴ Apis, vagyis Dragutin Dimitrijević a szerb titkosszolgálat főnökeként kiképzésben részesítette a három merénylőt, s biztosította számukra a szükséges fegyvereket. Apis kulcsszerepe a korábbi, 1903. évi szerb királygyilkosságban szintén nem vitatott. Az azonban már kérdéses, hogy Victor A. Artamonov, orosz katonai attasé (1912–1914), Apis közeli

kiemelt figyelmet szentel az első világháború témájának, és jobbra az évfordulók alkalmából mindig áttekintette a háborúval kapcsolatos történeti vitákat. A hivatkozott tanulmány két 2004-ben amerikai konferencián tartott előadás és a nemzetközi szakirodalom áttekintése alapján készült el. A szerzők minden esetben referenciamunkaként kezelik Sidney B. Fay, Bernadotte E. Schmitt amerikai és Luigi Albertini olasz történész munkáit. Gyakori hivatkozásként van jelen az 1973 és 1991 között a Macmillan/St. Martin's kiadónál publikált szakirodalom, valamint a kilencvenes években Keith M. Wilson által szerkesztett tematikus tanulmánykötet: *Decisions for War 1914*. London 1995.

¹³ A Szerbiáról szóló fejezetet lásd: *Williamson, S. R. – May, E. R.: An Identity of Opinion* i. m. 350–353.

¹⁴ *Dedijer, Vladimir: The Road to Sarajewo*. New York 1966.

bizalmasa tudott-e a merényletről. Albertini a vele folytatott személyes interjú alapján arra a következtetésre jutott, hogy tudott róla.¹⁵ David McKenzie, Apis egyik biográfusa szintén ezt a felfogást tette magáévá.¹⁶

Az 1970-es évek végén kiadott szerb források alapján bizonyítást nyert, hogy Nikola Pašić, szerb miniszterelnök (1912–1918) és Protić belügyminiszter 1914. június közepén értesült a tervezett merényletről. A kényes szituáció politikai kezelése akkor nem sikerült, a merényletet követően pedig politikai lehetlenséggé vált. Ezzel szemben a szerb okmányok vizsgálata alapján a történészek többsége nem látja egyértelműnek, hogy Jovan Jovanović Bécsben valóban informálta-e a merényletről Leon Biliński grófot, az osztrák–magyar pénzügyminisztert, a Bosznia és Hercegovina ügyeiért felelős minisztert. A szerb miniszterelnök politikai motivációinak megítélése kezdettől fogva megosztotta a történészeket. Sidney B. Fay szerint Pašić már július 19-én úgy döntött, bármi legyen az Osztrák–Magyar Monarchia ultimátumában, nem fogja azt elfogadni. Következésképpen a válaszigyzék feltételeinek véglegesítése nem Szergej Szazonov, orosz külügyminiszter (1910–1916) sugallatára történt. Bernadotte E. Schmitt egyszerűen mellőzte ezt a körülményt. Albertini azonban ragaszkodott ahhoz, hogy az oroszok hathatósan hozzájárultak a szerb miniszterelnök kemény álláspontjának kialakulásához.¹⁷

Mark Cornwall ugyanakkor Nicholas Hartwig, belgrádi orosz követ (1909–1914) befolyásos szerepét vitatva úgy látta, hogy a szerb magatartáshoz több köze lehetett a római német követ által kiszivárogtatott, az ultimátum tervezett feltételeit meglebegtető Habsburg elképzeléseknek, valamint azoknak az információknak, amelyek a magyar miniszterelnök, gróf Tisza István július 15-i budapesti parlamenti felszólalásának harcias tartalmáról adtak hírt. Cornwall olvasatában Szerbia ellenállása az Osztrák–Magyar Monarchia követeléseivel szemben a kezdetektől kitapintható volt.¹⁸

Annika Mombauer azokat a finom, taktikai részleteket emelte ki munkájában, amelyek a szerb kormány időnyerésre játszó, békülékeny magatartását hivatottak alátámasztani. A szerb miniszterelnök az ultimátum elküldésének napján nem tartózkodott Belgrádban, mivel több miniszterrel együtt választási körúton vett részt. Sándor herceg, szerb trónörökös táviratának kézhezvétele után azonban visszatért a fővárosba, de vonakodott állást foglalni. Először Londonban és Pétervárott próbált a határidő hosszabbítása érdekében nagyhatalmi támogatást szerezni. A július 24-én kézhez vett pétervári szerb követjelentés szintén hasonló orosz igényt közvetített. Mombauer a szerb hadsereg kimerült állapota miatt, valamint a szerb trónörökös Miklós cárnak küldött távirata alapján az ultimátum elfogadására utaló magatartása miatt úgy véli, hogy Szerbia nem akart háborúba keveredni az Osztrák–Magyar Monarchiával. Mégis Albertinihez hasonlóan Oroszország bátorító magatartásának következménye-

¹⁵ *Albertini, Luigi*: *Origins of the War*. Oxford 1965–1967. II. 82–86.

¹⁶ *MacKenzie, David*: *Apis, the Congenial Conspirator. The Life of Colonel Dragutin Dimitrijević*. Boulder Colo 1989.

¹⁷ *Williamson, S. R. – May, E. R.*: *An Identity of Opinion* i. m. 350–351.

¹⁸ Uo. 352.; *Cornwall, Mark*: *Serbia*. In: *Decisions for War* i. m. 55–96.

ként értékelte azt, hogy Szerbia végül megváltoztatta stratégiáját, és az ultimátum feltételeit csak részben akceptálta.¹⁹

Sean McMeekin Nikola Pašić politikájának kettősségét, — talán nem túlzás, ha úgy fogalmazunk, Janus-arcát kívánta érzékeltetni. Július 17-én Vladimir Giesl von Gieslingen báróval, a belgrádi osztrák–magyar követtel (1913–1914) folytatott informális beszélgetése során a szerb miniszterelnök kifejezte kormánya készségét és támogatását az esetleges rendőri felderítés ügyében. Crackanthorpe Dayrell, belgrádi brit követet (1912–1915) azonban úgy tájékoztatta, hogy az osztrák–magyar kormány azon kérését, hozzanak létre egy közös vizsgálóbizottságot, tiltsák be a nacionalista egyesületeket, és szigorítsák a sajtócenzúrát, nem fogják tudni teljesíteni, mivel azok az ország belügyeibe történő beavatkozással egyenlők. A két forrás továbbá azt is jól bizonyítja az utókor számára, hogy a szerb miniszterelnök már előzetesen jól tájékozott volt az osztrák–magyar elképzelésekről.²⁰

Az első szerb választervezetek még rendkívüli kompromisszumkészségről tettek tanúbizonyságot. Jules August Boppe, Franciaország Belgrádba akkreditált követének (1914) július 25-én adott tájékoztatása szerint a szerb miniszterelnök kész volt felozlatni minden az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben ellenséges nacionalista egyesületet. Hajlandónak mutatkozott módosítani a sajtótörvényt, és elbocsátani a Monarchiával szemben ellenséges propagandát folytató hivatali személyeket. Az ultimátum ötödik és hatodik pontjával kapcsolatban pedig további, kiegészítő magyarázatokat kértek Béctől. A délután 18 órakor átnyújtott végleges szerb válaszjegyzék azonban már jelentős mértékben eltért a délelőtti tervezetektől.²¹

A szerbek politikájának megváltozása mögött meghúzódó lehetséges magyarázatok közül Gerd Krumeich a részleges orosz hadsereg-mozgósítás régi-új ok-okozati összefüggését vetette fel. Miroslav Spalajković, Szerbia pétervári követe (1914) július 25-én arról tájékoztatta kormányát, hogy Oroszország megkezdte a katonaság mozgósítását. Ennek a tájékoztatásnak az alapján a német történész valószínűsítette, hogy a szerb kormány előtt mindez ismeretes lehetett, és befolyásolhatta a válaszjegyzék feltételeinek módosulását. Ami a szerb miniszterelnök személyes politikájának megítélését illeti, Krumeich McMeekinhez hasonlóan a miniszterelnök harciasságát, eltökéltségét látja döntőnek. Bár kétségtelen, hogy a szerb miniszterelnök július 4-i, európai országok kormányaihoz küldött köriratában elhatárolódott mindenfajta terrorcselekménytől, mégsem távolított el hivatalából például Spalajkovićot, aki az orosz újságokban nyíltan helyeselte a trónörökös elleni merényletet. Apis továbbra is megtarthatta titkosszolgálati vezető pozícióját. Sőt, már június 29-i választási beszéde során Pašić úgy fogalmazott, Szerbia tudja, hogyan védje meg magát, ha az Osztrák–Magyar Monarchia megtámadná.²²

A szerb miniszterelnök harcos személyiségének és politikájának, Szerbia kétértelműséggel jellemezhető diplomáciai manővereinek elemzése Christopher Clark munkájában is kiemelt helyet kapott. A tanulmányait részben Zürichben folytató,

¹⁹ *Mombauer, A.*: Die Julikrise i. m. 60–66.

²⁰ *McMeekin, S.*: Juli 1914 i. m. 224.

²¹ Uo. 254–256.

²² *Krumeich, G.*: Juli 1914 i. m. 62–64.

1904 és 1918 között kilenc szerb kormány élén álló, radikális néppárti politikus, Nikola Pašić teljes karrierjének felvázolásával Clark meggyőzően érzékelteti azt a politikai kultúrát, amelynek negyven éven át Pašić volt az egyik fő képviselője, s amelyre mindvégig komoly befolyást gyakorolt. A szerb politikai elit júliusi válságkezelése a kontinuitás számos jegyét mutatta.²³ A belgrádi politika súlyos teherként cipelte az 1903. évi királygyilkosság következményeit, nevezetesen azt, hogy a kapcsolat a hadsereg és a kormányzat között hosszú éveig tisztázatlan maradt. Ez mindenképpen rányomta bélyegét 1914 eseményeire – hangsúlyozza Clark. Pašić harcias viselkedése kezdettől fogva kitapintható. Bosznia és Hercegovina osztrák–magyar annexiójának idején ugyan nem töltött be miniszteri hivatalt, ennek ellenére vagy éppen ezért, rendkívül agresszív nyilatkozatra ragadtatta magát, és azt követelte, ha az annexió nem érvényteleníthető, elő kell készíteni a felszabadító háborút a Nagy–Szerb állam részeként számon tartott területek megszerzésére.²⁴

Clark McMeekinhez hasonlóan, de más forráshivatozással — Abel Ferry, francia külügyi államtitkárnak Szerbia párizsi követével július 1-én folytatott beszélgetése, és az erről keletkezett naplóbejegyzés alapján — szintén valószínűnek tartja, hogy Pašić tudott a tervezett merényletről, és arról értesítést küldött Bécsbe. A szerb történetírás ezeket a tényeket annak érdekében mellőzte korábban, hogy a háború kirobbantásáért viselt felelősséget el tudja hárítani. A szerb miniszterelnök őszintétlen politikájának hátterében állhatott az az angol diplomáciai állásfoglalás, amely szerint Szerbia csak akkor kaphatott volna angol támogatást, ha az Osztrák–Magyar Monarchia részéről katonai támadás éri.²⁵

Clark felfogása szerint Oroszország Szerbiának nyújtott támogatása egyszerű hatalmi politika volt, amely egyrészt az Osztrák–Magyar Monarchia gyengítésére irányult, másrészt pedig a balkáni hegemonia biztosítását célozta a tengeri szorosok megszerzése érdekében. A pánszlávizmus doktrínája a nacionalista sajtóban ugyan lehetett népszerű, az oroszok balkáni politikájának mégsem ez adta az alapját.²⁶ Az orosz elkötelezettséget Clark nem csupán a politikusok, hanem az orosz katonai körök nyilatkozatai alapján is egyértelműen bizonyíthatónak érzi. A szerb miniszterek feltehetően az orosz hírek hatására feladták korábbi, az ultimátum követeléseinek elfogadását megfogalmazó tervezeteiket, egyúttal azt a törekvést, hogy elkerüljék a háborút. Az ausztrál történész szerint még a szerb válasz átadását követően is alkalom nyílt volna a háború elkerülésére, de az oroszok rendkívül eltökéltek voltak a konfrontáció irányában.²⁷

Clark szakítva a Fischer-tézis által inspirált európai történezművelés felelősséget firtató megközelítéseivel annak a véleményének adott hangot, hogy nem írható kizárólag egyetlen állam számlájára a Nagy Háború elindítása. Ezzel együtt a júliusi válság kezelésében a politikai merénylettekkel terhelt és annak következményeit orvosolni képtelen szerb politika súlyos teherként nehezedett

²³ Clark, Ch.: Die Schlafwandler i. m. 39–44.

²⁴ Uo. 62–64.

²⁵ Uo. 94–97.

²⁶ Uo. 364.

²⁷ Uo. 587–600.

a döntéshozókra. Szerbia szerepének történeti értékelését általában a kritikusabb hangvétel jellemzi a legújabb angolszász szakirodalomban. McMeekin szigorú felelősség hierarchiájában az első helyre helyezett merénylő, Gavriilo Princip után a Szerb Királyság következik.²⁸ Míg sem Clark, sem McMeekin nem kívánta kisebbíteni a nagyhatalmak által kifejtett erős nyomásgyakorlás kitapintható tényét, Mombauer és Krumeich Szerbia szerepét másképpen értékelve a királyságot inkább a nagyhatalmi érdekek érdekérvényesítő terepeként, azok érdekeinek függvényében ábrázolta. Krumeich olvasatában Szerbia ultimátumra adott válaszát a nagyhatalmak magatartása motiválta, mindazonáltal azt a felfogást is el tudja fogadni, hogy a királyság Oroszország támogatásától függetlenül folytatott önálló, konfrontatív politikát az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben.²⁹ Mombauer az oroszok támogató állásfoglalásait hangsúlyozta, ezeket mégsem értékelte a németek által adott biankó csekkhez hasonló nagyhatalmi kiállásként. Számára azonban vitathatatlanak bizonyult a július 24–25-i orosz támogatás szerb döntéshozatalra gyakorolt befolyása. Oroszország Szerbiára gyakorolt, nagyhatalmi befolyásának megítélését illetően csupán hangsúlybeli különbségek fedezhetők fel a történészi nézetekben.

A merénylettel kapcsolatos, évtizedek óta elfogadott történeti tényeket a négy történész közül senki sem vitatja. Azt a feltételezést, miszerint az oroszok előre tudomást szerezhettek a trónörökös ellen tervezett összeesküvésről, Albertini után csak McMeekin tartja továbbra is megalapozottnak a belgrádi orosz katonai attasé, Artamonov közvetett kijelentése alapján.³⁰ Clark nem foglalt egyértelműen állást ezzel kapcsolatban. Mombauer és Krumeich pedig nem tartották azt fontos és értékelendő körülménynek. Arra a kérdésre, vajon Szerbia akarta-e a háborút, különböző válaszok születtek. Mombauer a kiváró, időnyerésre játszó, a háborút elkerülni szándékozó szerb politikus képét villantotta fel Pašić miniszterelnök politikai stratégiájának bemutatásakor. McMeekin nem állította egyértelműen, hogy Szerbia akarta a háborút, de tényként kezelte azt, hogy készült rá. Még az ultimátum határidejének lejárta előtt elrendelték ugyanis a hadsereg mozgósítását, és vidékre helyezték át a Nemzeti Bank, valamint a külügyminisztérium vagyonát és archívumát.³¹

Kétségen felül áll, hogy az osztrák–magyar ultimátumra adott szerb válaszjegyzék egyike a júliusi válság legfontosabb, s egyszersmind legellentmondásosabb forrásainak. A diplomáciai nyelvezet és kétértelműség mesterdarabjaként számon tartott dokumentum feltehetően a jövőben is még sok vita kiindulópontja lesz.³² Valóban a belgrádi válaszjegyzék szolgáltatott okot a háború megindítására? Vagy épp ellenkezőleg, a jegyzék kiutat kínált a háborús csapdából, ahogyan II. Vilmos császár július 28-án a szerb válasz elolvasását követően reagált rá, „...ezzel a válasszal már semmilyen indok nem szól a háború mellett.”³³

²⁸ McMeekin, S.: Juli 1914 i. m. 483.

²⁹ Krumeich, G.: Juli 1914 i. m. 128.

³⁰ McMeekin, S.: Juli 1914 i. m. 79–80.

³¹ Uo. 257.

³² A szerb válaszjegyzék értékeléséről Clark, Ch.: Die Schlafwandler i. m. 595–597.

³³ A szerb válaszjegyzék szövegét az osztrák–magyar külügyminisztérium megjegyzéseivel kiegészítve teljes terjedelemben közli: Krumeich, G.: Juli 1914 i. m. 294–304.

Az Osztrák–Magyar Monarchia

Az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús szerepe Williamson és May értékelése szerint minden tekintetben a legkutatottabb, legmélyrehatóbban feltárt terület az első világháborús nemzetközi történetírásban.³⁴ A két világháború közötti korszak történészei a kettős Monarchiának különleges szerepet tulajdonítottak a háború kirobbantásában. Sidney B. Fay minden más nagyhatalomnál nagyobb felelősséggel ruházta fel a Habsburg Birodalmat, ugyanakkor hozzátette, hogy döntéseit jogos önvédelem alapján hozta meg.³⁵ Bernadotte E. Schmitt a háborúra kész politikát folytató kettős Monarchia történeti képét vázolta fel.³⁶ Luigi Albertini pedig az elsők között vetette fel a Monarchiával szembeni német nyomásgyakorlás tézisé.³⁷ Az 1960-as években született Fischer-tézis azáltal tompította a régebbi korok történészeinek nézeteit, hogy a dualista Monarchiának a német politika alárendeltjeként másodlagos szerepet tulajdonított.³⁸

Az 1970-es évektől az angolszász történeti irodalomban Joachim Remak és Paul Schröder munkái és érvelései kiemelték az Osztrák–Magyar Monarchiát ebből a felelősség szempontjából másodrangú szerepből.³⁹ Az 1980-as évekre Francis R. Bridge, Samuel R. Williamson, Fritz Fellner, Kurt Peball és Diószegi István tanulmányai pontosították a Monarchia politikájáról korábban megfogalmazott nézeteket, újragondolták és átértékelték a politikai döntéshozók szerepét, továbbá alaposan feltárták a katonai vezetés hivatali struktúráját, valamint a hadügyminisztérium és a külügyminisztérium működését, döntési mechanizmusait.⁴⁰

Az 1990-es évek új értelmezései megtartották az Osztrák–Magyar Monarchiát a Német Császársággal egyenrangú, önállóan cselekvő és döntő, felelős szövetséges pozíciójában. Williamson mellett Manfred Rauchensteiner is úgy fogalmazott, hogy a Fischer-tézis által rekonstruált, Berlin nyomására cselekvő Bécs történeti képe nem kellően megalapozott, ezért vitatható.⁴¹ Williamson és May véleménye szerint mára konszenzus alakult ki arról, hogy az Osztrák–Magyar

³⁴ Az Osztrák–Magyar Monarchiáról szóló fejezetet lásd: *Williamson, S. R. – May, E. R.: An Identity of Opinion* i. m. 353–359.

³⁵ *Fay, Sidney B.: Der Ursprung des Ersten Weltkrieges.* Berlin 1930. II. 404–405.; 409.

³⁶ *Schmitt, Bernadotte E.: Coming of the War.* Chicago 1930. II. 480.

³⁷ *Albertini, Luigi: Origins of the War.* Oxford 1965–1967. II. 136.

³⁸ *Fischer, Fritz: Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18.* Düsseldorf, 1961. Reprint 2013. 547.

³⁹ *Remak, Joachim: 1914 — The Third Balkan War. Origins Reconsidered.* *Journal of Modern History* 43. (1971) 3. szám 353–366.; *Schröder, Paul: World War I as Galloping Gertie. A Reply to Joachim Remak.* *Journal of Modern History* 44. (1972) 3. szám 319–345.

⁴⁰ A szerzők által hivatkozott irodalom: *Bridge, Francis R.: Great Britain and Austria–Hungary. A Diplomatic History.* London 1972.; *Williamson, Samuel R. Jr.: Influence Power and the Policy Process. The Case of Franz Ferdinand 1906–1914.* *Historical Journal* 17. (1974) 417–437.; *Fellner, Fritz: Die Mission Hoyos.* In: *Vom Dreibund zum Völkerbund. Studien zur Geschichte der internationalen Beziehungen 1882–1919.* Hg. Maschl, Heidrun – Mazohl-Wallnig, Brigitte. Wien 1995. 112–141.; *Peball, Kurt: Conrad von Hötzendorf. Legende – Mythos – Tradition.* In: *Vorträge zur Militärgeschichte. Einzelprobleme politischer Führung. I.* Bonn 1981.; *Diószegi, István: Hungarians in the Ballhausplatz. Studies on the Austro–Hungarian Common Foreign Policy.* Budapest 1983.

⁴¹ *Rauchensteiner, Manfred: Der Tod des Doppeladlers. Österreich–Ungarn und der Erste Weltkrieg.* Graz 1993.; *Williamson, Samuel R. Jr.: Austria–Hungary.* In: *Decisions for War* i. m. 190–208.

Monarchia alapvetően a Szerbia elleni helyi háborúban volt érdekelt, és az ehhez szükséges döntéseket önállóan hozta meg. A délszláv veszély érzete nagymértékben kihathatott a diplomáciai lépésekre, mint ahogy azzal is tisztában voltak az osztrák–magyar döntéshozók, hogy döntésük Oroszország beavatkozásának kockázatásával járhat. Ezt a kockázatot végül a német támogatás tudatában vállalták. A júliusi válság csúcspontján Bécsben a szerb kérdésben elutasítottak mindenféle nagyhatalmi közvetítési javaslatot. Az amerikai szerzők szerint ugyanakkor — Günther Kronenbitter kutatásai ellenére — további magyarázatra szorult az, hogy Conrad von Hötzendorf osztrák–magyar vezérkari főnök (1912–1916) hogyan tudott a józan ésszel ellentétes döntéseket hozni.⁴²

A júliusi válság osztrák–magyar diplomáciai lépéseinek értékeléséhez a történeti kutatások elsősorban a Hoyos–misszió során tett osztrák–magyar és német diplomáciai nyilatkozatok, az osztrák–magyar közös minisztertanácsi ülések jegyzőkönyvei alapján rekonstruálható nézetek és döntések, a Monarchia ultimátuma, valamint a szerb válaszjegyzék elemzéséből indulnak ki. A nemzetközi történetírásban ma is kiemelt figyelmet szentelnek a Hoyos–misszió részleteinek. Alexander Hoyos gróf, az osztrák–magyar külügyminisztérium kabinetfőnöke I. Ferenc József császár különmegbízottjaként folytatott tárgyalásokat Berlinben 1914. július 5–6-án. Ezeknek a tárgyalásoknak a során a német császár és a német kancellár támogatásáról biztosította az osztrák–magyar vezetés balkáni politikáját. A régi–új történeti értékelések között továbbra is megtalálhatók azok a törekvések, amelyek a Monarchia balkáni politikája számára adott német támogatás — az úgynevezett biankó csekk — tartalmának és jelentőségének meghatározására irányulnak.

Krumeich véleménye szerint az Osztrák–Magyar Monarchia már a merényletet követő napon eltökéltnek mutatkozott a szerb probléma dűlőre viteleiben.⁴³ Ez a bécsi szándék a korábbi balkáni konfliktusok során is nyilvánvalóvá vált. 1908-ban, 1912-ben és 1913-ban minden egyes balkáni konfliktus alkalmával a Német Császárság óvása miatt nem került sor komolyabb összecsapásra. A Leopold Berchtold gróf, osztrák–magyar külügyminiszter (1912–1915) megbízásából 1914 júniusában elkészített Matscheko–memorandum rávilágított Szerbia Balkán-politikájának destabilizációs következményeire. Ugyanez a helyzetértékelés problematikusnak ábrázolta Románia viszonyát a kettős Monarchiához. A memorandum fő célja Oroszország balkáni törekvéseinek, azaz a Monarchia balkáni érdekei ellen irányuló politikájának leírása volt. Alexander von Hoyos gróf július 5-én ennek a koncepciónak az átdolgozott változatát, valamint I. Ferenc József császár személyes levelét azzal a céllal vitte magával Berlinbe, hogy kipuhatolja a németek ezzel kapcsolatos aktuális álláspontját. A német történész felhívta arra a figyelmet, hogy sem az osztrák császár levele, sem az aide-memoire nem fogalmazott meg német segítség iránti osztrák–magyar igényt. Közvetve azonban mindkettő a Habsburg Monarchia szorult helyzetét bizonyította. Az osztrák császár és magyar király kifejezetten nem tett említést sem katonai eszköz alkalmazásának szükségességéről, sem a Szerbia

⁴² Williamson, S. R. – May, E. R.: An Identity of Opinion i. m. 358–359.

⁴³ Krumeich, G.: Juli 1914 i. m. 64–78.

ellen folytatandó háborúról, annál inkább szó volt benne Szerbia izolálásának és hatalmi visszaszorításának szükségességéről, amely az osztrák–magyar–német szövetségesi stratégiában központi kérdésnek számított.⁴⁴

McMeekin a diplomáciai ködösítés és kétértelműség mintadarabjaként értékelte Ferenc József levelét.⁴⁵ A Szerbia ellen követendő, levélben részletezett stratégia az amerikai történész értelmezése szerint egyértelműen háborút jelent, ebből is következik többek között, hogy a Monarchia már korán tudatosan készült a háborúra.⁴⁶ Clarknak sincs kétsége afelől, hogy Bécsben az uralkodó közvetlen környezete és a legfelső katonai körök a legradikálisabb lépést mérlegelték, bár ő is igyekezett leszögezni azt, hogy a Berlinbe küldött uralkodói levél erről konkrétan nem tett említést.⁴⁷ Indirekt módon mindkét történész megalapozottnak tartja Berchtold külügyminiszter konspiratív szerepét. McMeekin Ferenc József levelét tulajdonképpen Berchtold fogalmazványaként aposztrofálta. Clark pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy Berchtold egyik Albertininek adott interjújában elismerte, Szögyény- Marich László gróf, berlini osztrák–magyar követ (1892–1914) német tárgyalásait összegző, július 7-i táviratát szintén ő fogalmazta meg.⁴⁸ Ezt a táviratot szokás német biankó csekként, azaz a feltétel nélküli német támogatási stratégia első megnyilvánulásaként értékelni a történetírásban.

Július első napjaiban számos megbeszélés zajlott. Július 5-én egyrészt Hoyos és Arthur Zimmermann német külügyi helyettes államtitkár, másrészt II. Vilmos császár és Szögyény–Marich osztrák–magyar követ között. Ezt követően a német császár két informális beszélgetésen is egyeztetett kormányának tagjaival. Gottlieb von Jagow a német külügyminisztérium, a Wilhelmstrasse államtitkára (1913–1916), valamint a két első számú katonai vezető Helmuth von Moltke, német vezérkari főnök (1906–1914) és Alfred von Tirpitz, admirális (1897–1916) azonban szabadságon voltak. Krumeich olvasatában ez az apró körülmény is amellettszól, hogy a helyzetet akkor nem értékelték súlyosnak, hiszen fontos vezető pozícióban lévő embereket nem hívtak vissza szabadságukról. A történeti tisztánlátást nehezíti, hogy ezekről a német megbeszélésekről jegyzőkönyvek nem maradtak fenn, így csak a naplófeljegyzésekben rögzített egyéni értelmezések alapján rekonstruálhatók a részletek. Úgy, ahogy a kortársi értelmezések, a történészi olvasatok is számos alternatívát kínálnak az úgynevezett biankó csekk, vagyis a feltétlen német támogatás értelmezésére.

Krumeich olvasatában a kitöltetlen német csekk valójában üres csekk volt, azaz semmit sem ígért szövetségesének. Amit jelentett, az nem volt más, mint hogy a Monarchia megőrizte diplomáciai mozgásterét, azaz továbbra sem német nyomásra cselekedett. Mindez azonban a német történész véleménye szerint nem kisebbíti Németországnak a konfliktus eszkalálódásában játszott szerepét.⁴⁹ McMeekin véleménye szerint nagyon valószínű, bár nehezen bizo-

⁴⁴ Uo. 70–71.; 215–217.

⁴⁵ *McMeekin, S.*: Juli 1914 i. m. 126–145.

⁴⁶ Uo. 136.

⁴⁷ A Hoyos–misszióról: *Clark, Ch.*: Die Schlafwandler i. m. 529–542.

⁴⁸ Uo. 533.

⁴⁹ *Krumeich, G.*: Juli 1914 i. m. 74.; 212–214.

nyítható, hogy a német támogatás hivatalos kinyilvánítására július 1-jével sor kerülhetett. Viktor Naumann, a német külügyminisztériummal szoros kapcsolatot ápoló német újságíró ezen a napon találkozott Hoyos gróffal Bécsben. Naumann annak a véleményének adott hangot, hogy a Monarchia nem hagyhatja megtorlás nélkül a merényletet. Azt ma már nehéz rekonstruálni, hogy Naumann kinek a nevében beszélt, és valóban hivatalos álláspontot közvetített arról a körvonalazódó német külpolitikai számításról, ami a Szerbia elleni osztrák–magyar akcióval az orosz háborús készültséget szerette volna tesztelni. Ez a beszélgetés mindenesetre megerősítette Berchtold grófot balkáni politikai céljaiban.⁵⁰

Clark szerint már Hoyos Berlinbe érkezése előtt nyilvánvaló volt a német álláspon, miszerint a kettős Monarchiának jogában áll diplomáciai úton eljárni Szerbiával szemben. Az, hogy Németország mint a Monarchia szövetségese és barátja, annak bármilyen döntését támogatni fogja, csak Szögyény–Marich gróf követi tájékoztatásából tudható. A biankó csekként ismertté vált támogatást Clark a német kormány egységét demonstráló döntésként értékelte, ugyanakkor véleménye szerint csupán egy megtévesztő metaforával felruházott német döntésről van szó. Krumeich nézetével ellentétben Clark úgy véli, hogy a német döntéshozók egy esetleges orosz intervenció lehetőségét akkor nem látták reális veszélynek, és bíztak abban, hogy a konfliktus helyben kezelhető lesz.⁵¹

Mombauer a Német Császárság támogatásától függetlenül és önállóan cselekvő Monarchia történeti képe mellett foglalt állást.⁵² Ehhez számára Leopold von Andrian–Werbung báró, a varsói osztrák–magyar konzulátus vezetőjének helyzetértékelése kínált meggyőző forrást. A báró 1914 júliusában úgy vélte, hogy Szerbia, Románia vagy Oroszország két–három éven belül minden bizonnyal háborúba kényszerítette volna a Monarchiát, ezért jobb volt előbb, mint később akcióba lépni. A báró volt az, aki a háború után úgy nyilatkozott: „*Mi indítottuk el a háborút, nem a német, legkevésbé az antant.*”⁵³ A háború elkerülhetőségének versus elkerülhetetlenségének toposzát vizsgáló történész a diplomáciai eszközök hatásosságáról megfogalmazott nézeteket bevonva arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy július első napjaiban nézetkülönbség volt a két szövetséges között a diplomáciai eszközök hatékonyságát illetően. A német kancellártól származó magyarázat szerint, ha nem is kerülne sor háborúra, a szerbek elleni akciókkal az antant egységét sikeresen meg lehetne törni, azaz katonai eszközök bevetése nélkül diplomáciai eszközökkel lehetne őket legyőzni.⁵⁴ A Monarchia képviselői ezzel szemben továbbra sem tartották elegendőnek a Szerbiával szembeni diplomáciai sikert. A biankó csekk a történész felfogása szerint sokkal többnek bizonyult egyszerű, az osztrák–magyar diplomáciai és katonai döntéseket támogató német állásfoglalásnál.⁵⁵

⁵⁰ *McMeekin, S.*: Juli 1914 i. m. 126–129.

⁵¹ *Clark, Ch.*: Die Schlafwandler i. m. 534.

⁵² *Mombauer, A.*: Die Julikrise i. m. 39–60.

⁵³ Uo. 39.

⁵⁴ Uo. 40.

⁵⁵ Uo. 42.

Ami gróf Tisza István, magyar miniszterelnök (1913–1917) júliusi válság idején képviselt álláspontjának történeti értékelését illeti, Williamson és May a magyar miniszterelnöknek a döntéshozatalban játszott szerepét a jól feltárt és közismert területek közé sorolja.⁵⁶ Általában méltányolón értékelik a miniszterelnök katonai lépések elhalasztására irányuló diplomáciai törekvéseit. A háború azonnali kirobbantását ellenző stratégia feladását a szerzők részben a német biáncok csekknek tulajdonították. Másrészt annak a közös kormányzaton belüli megállapodásnak tudták be, amely a diplomáciai jegyzékben is megjelent, és amely szerint a Monarchia le kívánt mondani a Szerbiával szembeni területi követelésekről. Kiemelték továbbá Burián Istvánnak, a király személye körüli miniszterének (1913–1915) Tisza nézeteire gyakorolt különös befolyását. Erre Williamson saját önálló monográfiájában külön is kitért.⁵⁷ A magyar történetírásban alaposan feldolgozott miniszterelnöki szerepvállalás szakirodaloma ugyanakkor rendkívül alulreprezentált ebben a historiográfiai tanulmányban.⁵⁸

A magyar diplomáciatörténetben napjainkig Galántai József és Diószegi István munkái jelentik a júliusi válság legrészletesebb elemzéseit.⁵⁹ Galántai József első világháborús monográfiájában kiemelt figyelmet fordított a magyar miniszterelnök júliusi politikájának értelmezésére.⁶⁰ Tisza július 1-jei memorandum alapján kiemelte, hogy a miniszterelnök kedvezőtlennek tartotta a pillanatot a Szerbiával történő fegyveres leszámolásra, mivel a Monarchia akkor a Balkánon nem rendelkezett megbízható szövetséggel. Románia távozását a szövetségtől folyamatosan érzékelték, Bulgáriát pedig még meg sem

⁵⁶ Williamson, S. R. – May, E. R.: An Identity of Opinion i. m. 357.

⁵⁷ Williamson, Samuel R.: Austria–Hungary and the Origins of the First World War. New York 1991. 200.

⁵⁸ A szerzők csak a következő két munkát említették meg lábjegyzeteikben. Vermes, Gábor: The Liberal Vision and Conservative Statecraft of a Magyar Nationalist. New York, 1985.; Leslie, John: The Antecedents of Austria–Hungary’s War Aims. Policies and Policy–Makers in Vienna and Budapest before and during 1914. In: Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas. Hg. Springer Elisabeth – Kammerhold, Leopold. Wien 1993. 307–394.

⁵⁹ Galántai József: Magyarország az első világháborúban. Akadémiai, Bp., 1974. 97–118. Ezt a munkát 1989-ben angol nyelven is kiadták. Diószegi István: Tisza István és a világháború. In: Uő: A magyar külpolitika útjai. Tanulmányok. Bp. 1984. 278–287. Diószegi István: Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918. Bp. 2001. 219. Ezen kívül a Tisza-kérdés magyar irodalmából lásd még: ifj. Bertényi Iván: Tisza István és az I. világháború. In: Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemlről. Szerk. Romsics Ignác. Bp. 2005. 35–49. A nemzetiségi politika és a háború előtti, alatti külpolitika kapcsolatáról lásd még: Szarka László: Végzet és Gondviselés. Adalékok Tisza István első világháború alatti nemzetiségi politikájának történetéhez. In: Az első világháború. Szerk. Szabó Dániel. Bp. 2009. 766–779. Legújabbban Hajdú Tibor és Pollmann Ferenc közös könyve, illetve a Németh István és Romsics Ignác szerkesztésében megjelent tanulmánykötetek is komoly figyelmet szentelnek a 20. század eleji európai nagyhatalmi diplomácia sorsdöntő konfliktusának: Magyarország az első világháborúban. Főszerk. Romsics Ignác. Bp. 2010. 199. Hajdú Tibor – Pollmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918. Bp. 2014. 414. Németh István: Az első világháború 1914–1918. Tanulmányok és dokumentumok. Bp. 2014. 474. Végül, de nem utolsó sorban a megkerülhetetlen munkák közül lásd még: Bihari Péter: 1914. A nagy háború száz éve. Személyes történetek. Pozsony–Budapest 2014. 574. és Merénylétől hadüzenetig. A béke utolsó hónapja a Monarchia Magyarországon. (1914. június 28. – 1914. július 28. Szerk. Gerő András. Bp. 2014. 485.

⁶⁰ Galántai, J.: Magyarország az első világháborúban i. m. 112–118.

tudták nyerni. Galántai Fischer érvelését annyiban tartotta meggyőzőnek, hogy a július 5–6-i biankó csekken túl a németek valóban támogatták szövetségüket, de finomítva hozzátette, hogy a Monarchia saját politikai érdekei alapján önállóan hozta meg döntéseit.⁶¹ Galántai egyúttal vitatta azokat a nézeteket, amelyek Tisza békepolitikáját igyekeztek alátámasztani, döntéseinek megváltozása mögött a német nyomásgyakorlást láttatták, vagy általában külső tényezőknek tudták be a stratégiaváltást.⁶² Értelmezése szerint a miniszterelnök korábban sem zárta ki a Szerbia elleni háború lehetőségét, 1914 júliusában azonban azt egy kedvezőbb balkáni csoportosulás létrejöttéig szerette volna kitolni, azaz megvárni, amíg Bulgária a központi hatalmak szövetségének tagjává válik.⁶³

Galántai József publikálta azt a Tisza által július 8-án Berchtold külügyminiszter számára írott levelet, ami azt a két világháború közötti véleményt volt hivatott cáfolni, miszerint a magyar miniszterelnök nem volt biztos a németek balkáni politikájában, és ezért ellenezte a háborút. Ez a forrás Diószegi István interpretációjában is inkább amellelt szólt, hogy Tisza külpolitikai számításában július első hetében a német állásfoglalás nem játszott elsőrangú szerepet.⁶⁴ Galántai értékelése szerint a magyar miniszterelnöknek szerepe volt a háború megindításában, ezért az a tény sem szól igazán melegségére, hogy utolsóként döntött mellette.⁶⁵ Július közepén azért adta fel a háború ellenzését, mert egyrészt reálissá vált, hogy Románia semlegességével rekompenzációk nélkül is biztosan számolni lehetett, másrészt a német császár július 11-i irata alapján szabad volt az út a Bulgáriával kötendő szövetség előtt. Nem utolsó sorban pedig megkapta a garanciát az erdélyi határ megerősítésére.⁶⁶

Diószegi István a tiszai álláspontot a dualizmus külpolitikájának természeté és prioritásai tükrében értelmezte, s a halogató magatartás megváltoztatásának kérdésében a választ pedig a dualizmuskori külpolitika sajátos szerkezetével és a magyar miniszterelnöknek ebben a struktúrában elfoglalt helyével adta meg. A német külpolitikai orientációval szemben Diószegi az orosz vonatkozásokra koncentrált elsősorban. Számos forrás alapján rekonstruálható ugyanis az, hogy Tisza István az Oroszországgal történő tárgyalások mellett foglalt állást. Elképzelése szerint Oroszországnak, a Monarchiának és Bulgáriának közösen kell feltartóztatni az Oszmán Birodalmat a Balkánon. Számos érv hangozott el ebben az értelemben a július 7-i közös minisztertanácsi ülésen. Mivel úgy gondolta, hogy a Szerbia elleni háború Oroszország azonnali belépését hozhatja magával, ezzel a háborúval nem érthetett egyet. Július 12-én az Ischlben tartott császári audiencián is szorgalmazta, hogy Oroszországgal szemben a semlegességet lehetővé kell tenni. Tisza álláspontjának megváltoztatását Diószegi az uralkodó kérésének tudja be, aminek háttérében a tekin-

⁶¹ Uo. 100–104.

⁶² *Albertini, L.*: *Origins of the War* i. m. II. 175–176.; *May, Arthur J.*: *The Hapsburg Monarchy 1867–1914*. Cambridge 1951. I. 60.

⁶³ *Galántai, J.*: *Magyarország az első világháborúban* i. m. 109.

⁶⁴ A levél teljes szövege megtalálható: Uo. 107.

⁶⁵ Uo. 118.

⁶⁶ Uo. 115.

télytiszteletet és szolgálatkészséget valószínűsítette. Diószegi István véleménye szerint a kormányfő még az ultimátum elküldése után sem tartotta lehetetlennek, hogy a válságot békés eszközökkel is kezelni lehetett volna. Annak ellenére, hogy felmérte a világháború kockázatát, azért engedett, mert sem a császári udvar, sem a magyar politikai közvélemény nem állt politikája mellé 1914 júliusában, minden meghatározó tényező a Szerbiával történő fegyveres leszármolást szorgalmazta.⁶⁷

Mombauer és Krumeich legújabb monográfiái Tisza szerepét csupán vázlatosan jelenítik meg, és az általánosság szintjén mozognak. Mombauer Tisza esetében is a diplomáciai eszközök alkalmazásának szempontja mentén értékelt. Közvetlenül a merénylet után úgy az uralkodó, mint Tisza István az azonali fegyveres akció ellen foglalt állást. Velük szemben álltak a héják, Conradon kívül Hoyos és Forgách János gróf, külügyminisztériumi szekciófőnök is. A július 7-i közös minisztertanácsi ülésen elhangzott számos háború melletti állásfoglalásnak — Berchtold, Karl Stürgkh gróf, osztrák miniszterelnök, Alexander Krobotin, közös hadügyminiszter érvelésének — szó szerinti idézésével azt kívánja aláhúzni, hogy Tisza a háború ellenzésével a Monarchia legfelső döntéshozó testületében egyedül maradt.⁶⁸ Az azonnali katonai fellépés elhalasztása, azaz a diplomácia előnyben részesítése Krumeich olvasatában is fontos elem Tisza júliusi politikájának értékelésében. A német történész szerint viszont az is tény, hogy Szerbia számára elfogadhatatlan ultimátum megfogalmazása Tisza politikájának köszönhető. Erre a bécsi lépésre, és magának a feltételek kialakítására a német kormánynak semmilyen befolyása nem volt.⁶⁹

Gróf Tisza István személyiségének és háborúhoz vezető politikájának egyik legátfogóbb áttekintését McMeekin feldolgozása kínálja. Érdekes módon tárgyalás megközelítése sok esetben a két világháború közötti érveket eleveníti meg. A magyar miniszterelnök jellemének megrajzolásakor Erényi Gusztáv munkájához nyúlt vissza.⁷⁰ A Tisza békepolitikájára épített narratíva pedig jórészt Sidney B. Fay érvrendszeréből merített. A merényletet követően McMeekin szerint Tisza abszolút mértékben ellenezte a háborút.⁷¹ A június 24-re összeállított Matscheko-memorandum, amely az aide-memoire lényegét is alkotta, Tisza márciusi javaslatára készült el. Ezt a márciusi memorandumot, annak módosító javaslatával együtt a két világháború között Fay munkája szó szerint leköszölte angol és német nyelven.⁷² A memorandum fő célkitűzései közül McMeekin a Románia, Bulgária és Törökország hármas szövetségbe történő bevonását, azaz a németekkel közös balkáni stratégia kialakítását emelte ki, ez az elképzelés az osztrák-magyar-német viszony erősítését célozta meg.⁷³ A történész véleménye szerint Tisza balkáni politikájának pacifista látásmódja szorosan összefüggött azzal a

⁶⁷ *Diószegi, I.*: Tisza István i. m. 287.

⁶⁸ *Mombauer, A.*: Die Julikrise i. m. 37.; 44–45.; 56–60.; 69.

⁶⁹ *Krumeich, G.*: Juli 1914 i. m. 75–76.; 108.

⁷⁰ *McMeekin, S.*: Juli 1914 i. m. 58–59. *Erényi, Gustav*: Graf Stephan Tisza. Ein Staatsmann und Märtyrer. Wien 1935.

⁷¹ Uo. 62.

⁷² *Sidney, F. B.*: Der Ursprung des Weltkrieges i. m. II. 129–132.

⁷³ *McMeekin, S.*: Juli 1914 i. m. 69–71.

belpolitikai céllal, hogy a magyarok szuverenitását a különféle nemzetiségek felett hosszú távon biztosítani tudják.⁷⁴

McMeekin narratívájában a közös minisztertanácsi ülések haditanácsként jelentek meg. Ezekon Tisza több győzelmet aratott. A magyar miniszterelnök teljesítményének tudható be, hogy a döntéshozók elálltak az azonnali katonai lépéstől, valamint érvei hatására a hadsereg mozgósításának idejét kitolták, és a diplomáciai lépésektől tették függővé. Ez két fontos taktikai győzelem volt.⁷⁵ A július 14-én minden irányból rá nehezedő nyomás azonban megbénította ellenállását. Egy pontban azonban továbbra is hajthatatlan maradt. Ragaszkodott ahhoz, hogy a Szerbiának szánt jegyzéket elküldése előtt láthassa, jóváhagyhassa.⁷⁶ Közismert tény, hogy erre sem ő, sem más döntéshozók nem kaptak lehetőséget. McMeekin a magyar történetírás következtetéseivel szemben azt hangsúlyozta, hogy az ultimátum szövegéről eszmecsere nem történt, a végleges szöveget lepecsételve július 20-án elküldték Belgrádba. Az uralkodó az ultimátum pontos tartalmát egy nappal később, július 21-én, a bécsi német követ pedig a rá következő napon ismerte meg. A szerző felfogása szerint ehhez az ultimátumhoz a németek biztosan nem járultak volna hozzá.⁷⁷

McMeekin Tisza háborút ellenző kiállításának feladását annak tudja be, hogy egyedül maradt elképzelésével. A Berchtold külügyminiszter bécsi villájában, a Strudlhofban július 19-én tartott szigorúan titkos, „második haditanácson” megkapta Conradtól azokat a katonai biztosítékokat, amelyek a román betörés veszélyét voltak hivatottak elhárítani.⁷⁸ Végül a balkáni konfliktus lokalizációs stratégiájának sikertelensége melletti érvként ebben a munkában is találkozhatunk a kontrafaktuális érveléssel, miszerint ha Conrad elképzelése július elején érvényesül, és azonnal mozgósítják a hadsereget, a Monarchia Belgrádot és ezáltal Európát is kész helyzet elé állíthatta volna. Azok a történészek, akik nyitottságot tanúsítanak ezeknek az érveknek az irányában, Tisza István döntéseit a júliusi válságkezelés első két hetében nem békeprogramként, hanem politikai mulasztásként értelmezik.⁷⁹ McMeekin interpretációja mindkét olvasatot — háborúpártiság, békepártiság — megjeleníti összegzésében, és az olvasóra bízta a döntést.

Clark olvasatában Tisza István sem nem békepárti, sem nem háborúpárti. A júliusi válság előtörténetének részletei által azt érzékelteti, hogy a magyar miniszterelnök minisztertársaihoz hasonlóan korábban is számos alkalommal állt ki egy esetleges katonai konfrontáció mellett.⁸⁰ Tisza politikájának rövid számbavételekor Clark az autoriter politikai jegyeket domborította ki. A magyar elit hegemoniáját eltökélt szándékkal védő miniszterelnök képe elevene-

⁷⁴ Uo. 75.

⁷⁵ Uo. 146–155.

⁷⁶ Uo. 165–169.

⁷⁷ Uo. 188–189.

⁷⁸ Uo. 184–185.

⁷⁹ Uo. 484–485. Hasonló érveléssel élt a szerző által gyakran hivatkozott Hugo Hantsch is. *Hantsch, Hugo: Die Geschichte Österreichs*. Graz 1968–1969. II. 563.; 611. Szintén utalt erre: *Galántai, J.: Magyarország i. m.* 117.

⁸⁰ *Clark, Ch.: Die Schlafwandler i. m.* 378–380.

dik meg, aki elutasítva a magyar választójog kiterjesztését, akadályokat gördített a nem magyar nemzetiségek politikai képviselőkhöz jutása elé. Hatalmának kiterjesztésekor gátlástalan eszközöket vett igénybe, és nem riadt vissza a vesztegetéstől, valamint a politikai ellenfelek megfélemlítésétől sem. Nacionalistaként őszintén hitt az osztrák–magyar kiegyezésben, mivel azt a Magyar Királyság biztonsága szempontjából elengedhetetlennek tartotta.

Clark kiemelt hangsúlyt fektetett munkájában Tisza balkáni szövetségi politikájának bemutatására. A történész értelmezése szerint a magyar miniszterelnök július 1-jén készült memoranduma egyaránt kiemelte a Pétervárhoz fűződő jó kapcsolatok fontosságát, és a hármasszövetségnek német támogatással történő kibővítését Bulgáriával. Clark tehát a régi hármasszövetség felújítását és megerősítését szorgalmazó magyar politika képét tette ezáltal magáévá. Galántai értékelésével szemben úgy látja, hogy a német szempontok és érdekek szem előtt tartása Tisza júliusi politikájának is meghatározó részét képezte.⁸¹ A háború melletti végső döntését azzal magyarázza, hogy Tisza belátta, a szerb konfliktus nem megfelelő kezelése destabilizálhatja Erdélyt. A hadseregben július 6. és 25. között elrendelt aratási szabadság pedig egyébként is akadálya volt a gyors mozgósításnak.⁸²

Jól látható, hogy a magyar miniszterelnök július első felében tanúsított ellenállása a Szerbia ellen azonnal foganatosítandó katonai válaszlépésekkel szemben alapvetően pozitív megítélés alá esik a legújabb történeti feldolgozásokban. Konszenzus mutatkozik annak értelmezésében, hogy a Szerbia elleni katonai akció lehetőségét Tisza korábban sok esetben nem zárta ki, de 1914 júliusának első felében a Monarchia számára kedvezőtlen szövetségi együttműködések miatt nem tartotta megfelelő eszköznek. Különösen a legújabb angol-szász irodalom szentelt kiemelt figyelmet Tisza 1914 első felében készített memorandumainak. Ezek alapján nyilvánvalóvá tették a szerzők azt, hogy Tisza István rendkívüli befolyással bírt az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni politikájának alakításában. Fontosnak tartotta a jó kapcsolatok ápolását Oroszországgal, valamint nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a balkáni szövetségi stratégiát a Német Császársággal közösen alakítsák ki. A német érdekek és szempontok figyelembe vétele tehát fontos elem júliusi válságkezelő stratégiájában a legújabb interpretációk szerint.

A négy szerző ugyanakkor továbbra is eltérő magyarázatot kínál annak lehetséges okaira, miért változtatta meg a magyar miniszterelnök a háborús lépéssel szembeni elutasító álláspontját. Ez a sokszólamúság nem új keletű, s valószínűleg a jövőben is fennmarad. A júliusi válság után tizenöt évvel Sidney B. Fay úgy fogalmazott, hogy semmi biztosat nem tudunk Tisza személyes motivációiról. Ennek ellenére mégis felkínált három lehetséges magyarázatot. Tisza Heinrich von Tschirschkynek, a Német Császárság bécsi követének (1907–1914) 1914. november 5-én írott levele alapján azt feltételezte, hogy a magyar miniszterelnök a német támogatás tudatában változtatta meg álláspontját. Sokan még ma is osztják ezt a nézetet. Második magyarázatként elfo-

⁸¹ Uo. 511–517.

⁸² Uo. 546.

gadta Tisza érvét, amelyet unokahúgának, Zeyk Margitnak 1914. augusztus 26-án kelt levelében használt: „*lépni kellett, mert szorult a hurok*”. Ezt a kényes helyzetben meghozott döntést a történeti feldolgozások nem fogalmazzák újra. Végül pedig Conrad Berchtoldnak címzett július 10-i levele alapján Fay azt is valószínűsítette, hogy Tiszát az osztrák vezérkar főnöke, Conrad álláspontja győzte meg, aki szerint az elvesztegetett idő növeli a katonai kockázatokat és hátrányokat.⁸³ A tanulmányban szemlézett angolszász munkák szerint a Conrad által nyújtott katonai garanciák minden bizonnyal szerepet játszhattak a magyar miniszterelnök meggyőzésében, különösen igaz ez az erdélyi román veszély elhárításával kapcsolatos feltételek biztosítására.

Az itt bemutatott legújabb feldolgozásokban más-más érveléssel, különböző forrásokra történő hivatkozással, mégis kivétel nélkül mind a négy történetész arra a következtetésre jutott, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia önállóan alakította balkáni politikáját. Ezzel a nézetükkel pedig nem kérdőjelezték meg az 1990 óta újrafogalmazott konszenzusos véleményt az Osztrák–Magyar Monarchia konfrontatív, következetesen háborúpárti politikájáról. Száz év elteltével — a fisheri kitérő után — a két világháború közötti korszak nézetei visszaköszönnek a frissen napvilágot látott munkákban, és a bécsi külügyi és katonai döntéshozatalnak ismételtlen meghatározó szerepet juttatnak a háború kirobbantásában. A centenáriumi évforduló alkalmából kiadott négy monográfia értékelései különbözőképpen láttatták a németek által kiállított biankó csekk tartalmát és jelentőségét, mindazonáltal közel egyhangú következtetés szerint az nem gyakorolt meghatározó befolyást az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikájára. Arra a kérdésre pedig, miért lett a helyi konfliktusként értékelt balkáni válságból 1914 nyarán európai, majd világháború, a történészek részben a Német Császárság külpolitikájának értelmezésén keresztül próbálták adekvát válaszokat nyújtani.

A Német Császárság

A nemzetközi történeti irodalomban a németek első világháborús szerepvállalásának értékelése mindig is komoly vitákat váltott ki.⁸⁴ Az ilyen igényű publikációk száma a mai napig nem csökkent. Williamson és May tanulmányukban Volker Berghahn munkáját alapul véve próbálják érzékeltetni az 1960-as évek óta tapasztalható hangsúlybeli elmozdulásokat.⁸⁵ Berghahn Fi-

⁸³ Fay, Sidney B.: Der Ursprung des Weltkrieges i. m. 169–170.

⁸⁴ A Német Császárságról szóló fejezetet lásd: Williamson, S. R. – May, E. R.: An Identity of Opinion i. m. 359–366. A hivatkozott irodalmon kívül a témához szorosan kapcsolódik még: Fischer, Fritz: Juli 1914. Wir sind nicht hineingeschlittert. Das Staatsgeheimnis um die Riezler-Tagebücher. Reinbeck 1983.; Hillgruber, Andreas: Die deutsche Politik in der Julikrise. In: U6: Die Zerstörung Europas. Frankfurt–Berlin 1988. 83–102.; Jansen, Anscar: Der Weg in den Ersten Weltkrieg. Das deutsche Militär in der Julikrise. Marburg 2005.; Meyer-Arndt, Lüder: Die Julikrise 1914. Wie Deutschland in den Ersten Weltkrieg stolperte. Köln–Weimar–Wien 2006.; Förster Stig: Russische Pferde. Die deutsche Armeeführung und die Julikrise 1914. In: Das ist Militärgeschichte! Hg. Müller, Christian Th. – Rogg, Mathias. Paderborn 2013. 63–82.

⁸⁵ Berghahn, Volker: Germany and the Approach of War in 1914. London 1976. 260.

scherhez hasonlóan a német involváltságot Theobald von Bethmann Hollweg, német kancellár (1909–1917) döntései tükrében dolgozta fel, azonban a hamburgi történész kritikus történeti képével szemben Berghahn a kancellár óvatosságára és háborúval kapcsolatos bizonytalanságaira hívta fel a figyelmet. A német katonai lépések elemzésénél pedig került a preventív háború fogalmának használatát.⁸⁶

Az elmúlt három–négy évtized kutatási kibővítették a vizsgált politikai és katonai döntéshozók körét, és egyre inkább a döntéshozatal személyi feltételeire, befolyásoltságára fektették a hangsúlyt. Az új munkák már kevésbé kívánják feleleveníteni a német felelősségről folytatott évtizedes vitákat, mindazonáltal újrafogalmazzák a vezető politikai, katonai tényezőknél és a döntéshozatali mechanizmusban szerepet játszó intézményeknek a felelősségét, s annak fokozatait új megvilágításba helyezik. Mark Hewitson például a német kancellár hivatali környezetét térképezte fel.⁸⁷ Fischer alkotmányos válságra vonatkozó következtetéseivel szemben úgy véli, hogy a Reichstag nem gyakorolt nyomást a kancellárra, következésképpen kényszerítő, befolyásoló erővel bíró politikai ponthelyzet nem alakult ki a Német Császárságban 1914 júliusában. Más következtetéseiben azonban megerősíti Fischert, amikor például annak a meggyőződésének ad hangot, sem pénzügyi, vagy gazdasági krízis, sem tömegkövetelések, vagy bármiféle a katonai körök részéről érzékelhető félelem Oroszország növekvő hatalmával szemben nem motiválták a döntéshozókat. Ez persze többnyire nem jelenti azt, hogy a történészek ne rekonstruálták volna a német külpolitikában azt az elmozdulást, ami Franciaország helyett sokkal inkább Oroszország változó hatalmi helyzetére koncentrált. Ugyanakkor Williamson és May tapasztalatai szerint hiányzik annak bővebb kifejtése, vajon ebben a német stratégiaváltásban milyen szerepet játszhatott a hármass antant politikája.⁸⁸

Azt a képet, amely szerint a német katonai vezetés önállósította magát, és mint állam az államban viselkedett, az 1980-as években kiadott első világháborús sorozat is kétségbe vonta. A Szovjetuniótól a hidegháborút követően visszaszerzett katonai forrásoknak köszönhetően többek között Erich von Falkenhayn porosz hadügyminiszter (1913–1915) és vezérkari főnök, valamint Helmuth von Moltke tábornok, vezérkari főnök (1906–1914) tevékenységét új adatokkal világította meg a legújabb történetírás. Az újabb történeti konszenzus szerint a tábornokok nem függetlenül, azaz II. Vilmos német császár (1888–1918) és kancellárja, valamint miniszterei beleegyezése nélkül hozták meg döntéseiket. Ma már jól ismertek a német katonai vezetésen belüli nézetbeli, stratégiai különbségek. Moltkéval szemben Falkenhayn sokkal határozottabban állt ki a háborúba lépés mellett, ily módon gyakran került összetűzésbe magával a császárral is. Számos forrással meggyőzően bizonyítható, hogy a német hadvezetésen belül Falkenhayn képviselte legelkötelezettebben a háború elkerülhetetlenségét.⁸⁹

⁸⁶ *Williamson, S. R. – May, E. R.: An Identity of Opinion* i. m. 359–360.

⁸⁷ *Hewitson, Mark: Germany and the Causes of the First World War*. Oxford 2004. 268.

⁸⁸ *Williamson, S. R. – May, E. R.: An Identity of Opinion* i. m. 362–363.

⁸⁹ Uo. 363–364.

Terence Zuber munkája teljesen más megvilágításba helyezte a Schlieffentervvel kapcsolatos korábbi tanulmányok következtetéseit. Magát a tervet a hidegháború végéig senki sem látta, az ugyanis a két világháború közötti korszak munkái révén vált csak ismertté. Sokáig úgy tartották, hogy a szövetséges bombázások következtében 1945 folyamán megsemmisültek a tervek. Gerhard Ritter ismert, korszakos jelentőségű monográfiája szintén forráshivatkozások nélkül készült.⁹⁰ Zuber a volt NDK irattáraiban offenzív opciókat vázoló iratokra bukkant Alfred von Schlieffen vezérkari főnöki idejéből (1891–1906). Ezek azonban túlnyomó részben Oroszország ellen és nem Franciaország ellen készültek. A vizsgált forrásdokumentumok alapján a történész arra a következtetésre jutott, hogy a Franciaországra mérendő, első csapást modellező, jól kidolgozott terv soha nem létezett. Az állítólagos terv csupán érvként szolgált nyolcvanöt év történeti narratíváiban a nagyobb német katonai költségvetési hozzájárulás érdekében folytatott politikai, katonai kampány alátámasztására.⁹¹

Williamson és May összegzése szerint a legújabb kutatásokban a Németország részéről preventív céllal indított háború megindítására nincsenek meggyőző bizonyítékok. Németország lépései a júliusi krízis idején vitathatók és vitatottak maradnak. Július folyamán támogatásukról biztosították az Osztrák–Magyar Monarchiát, ez azonban a balkáni regionális háborúra szólt. Bár a Monarchia késlekedésekor türelmetlenségről tettek tanúbizonyságot, támogatásukat sohasem vonták vissza. Az osztrák–magyar ultimátum elküldése után a német császár politikai döntéseit az óvatosság, a válság eszkalációjának elkerülése motiválta. Az orosz mobilizációról érkező hírek hatására azonban a válság eszkalálódásának megakadályozása lehetetlenné vált. A két történész mi lett volna, ha értékelése szerint a német hadigépezet két–három nappal később történő beindítása esetén a válság diplomáciai úton kezelhető lett volna, mint ahogyan számos korábbi konfliktus esetén erre volt példa.⁹²

Gerd Krumeich centenáriumi mérlegkészítése során kiemelt figyelemben részesítette a német lokalizációs elméletet.⁹³ Ez a háborút közvetlenül követő felelősségvitában Németország ártatlanságát volt hivatott bizonyítani az utókor számára. Az elmélet megfogalmazói reflektorfénybe helyezték azokat a diplomáciai döntéseket, megnyilatkozásokat, amelyek a német stratégiában a konfliktus Monarchiára és Szerbiára történő korlátozását célozták. A német történész véleménye szerint a valóságban a szándék mögött egy másik német törekvés állt. Ezzel a stratégiával a németek azt kívánták kideríteni, milyen mértékben áll készen Oroszország a háborúra. Abban az esetben, ha Oroszország kiáll Szerbia mellett, és nem hajlandó a konfliktus helyi rendezésére — szólt az érvelés —, akkor jobb, ha Németország előbb, mint később lép háborúba. Krumeich áttekintette a diplomáciai és katonai döntéshozók által a háború lokalizálásának esélyeiről megfogalmazott véleményeket, és azt tapasztalta,

⁹⁰ Ritter, Gerhard: Staatskunst und Kriegshandwerk. Das Problem des „Militarismus“ in Deutschland. I–IV. München 1954–1968.

⁹¹ Williamson, S. R. – May, E. R.: An Identity of Opinion i. m. 365.

⁹² Uo. 366.

⁹³ Krumeich, G.: Juli 1914 i. m. 13.

hogy Karl Max von Lichnowsky herceg, a Német Császárság londoni követe (1912–1914) kivételével a teljes német vezetés, beleértve a császárt, a kancellárt és még Moltkét is, magukévá tették ezt az elképzelést. Ezt a stratégiát képviselték nemcsak a diplomáciai kapcsolatokban, hanem a közvéleményt formáló sajtóban is. A Krumeich által zsarolási stratégiaként ábrázolt elmélet alapvetően nem a Német Császárság felmentésére, hanem annak elmarasztalására szolgálhat. A német történész ilyen értelmű olvasata a német felelősség újraértékelése kapcsán egyike a legelmarasztalóbb véleményeknek.⁹⁴

Ha nem is ilyen mértékben, de a német szerepvállalással szemben mégis hasonló kritikái attitűd jellemzi Annika Mombauert. Kutatásai során alaposan feltárta a német katonai döntéshozatali mechanizmust, azon belül Helmuth von Moltke német vezérkari főnök szerepét. Véleménye szerint Németország aktívan, bátorítón, néha türelmetlenül állt szövetséges partnere mögött, mivel a német politikai vezetés úgy értékelte, hogy a kettős Monarchia presztízsvesztése magát a szövetséget is gyengítheti.⁹⁵ Mombauer számára a politikai és katonai hatalom viszonyának meghatározása jelentett kihívást, így többek között azt kívánta kideríteni, mikor került át a hatalom a válságkezelő politikusok kezéből a katonai vezetés kezébe. Kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy a központi hatalmak esetében előbb szorult háttérbe a politika befolyása, a diplomáciai eszközök alkalmazásának igénye, mint az antant hatalmak kormányainál.⁹⁶ Mombauer alapos vizsgálatnak vetette alá Moltke katonai döntéseit magának a tábornoknak a személyiségét. Bár Moltke a német vezetés többségéhez hasonlóan úgy gondolta, hogy a németek esélyei az egyre hatalmasabb Oroszországgal szemben az idő múlásával folyamatosan csökkennek, a háborút mégsem tartotta szükségszerűnek.⁹⁷ A július 28-i keltezésű Moltke-memorandum a mai napig vita tárgyát képezi. Ezzel kapcsolatban a történész úgy foglalt állást, hogy a memorandum felfogható a politikába történő katonai beavatkozásként, mindazonáltal a német császár és a német kancellár döntési előjogát ez mégsem csorbította.⁹⁸

Clark a háborúhoz vezető okok feltárásánál elsősorban a döntéshozatali mechanizmusaira helyezte a fő hangsúlyt. Egyúttal a pszichológus szemüvegén keresztül vizsgálva a folyamatokat a politikusi interakciókban azokra a momentumokra hívta fel a figyelmet, amelyek bizonytalanságra utaltak, téves helyzetértékeléseket fogalmaztak meg, és a bizonytalanság következtében a politikai kommunikációban agressziót és félelmet közvetítettek. Számos eset bemutatásán keresztül érzékeltette azt a csapdahelyzetet, ahol a jól kitapintható bizonytalanság mind a barátok, mind a potenciális ellenfelek szándékainak helyes megítélését egyszerűen lehetlenné tette. Clark a júliusi válságkezelés egyik legnagyobb problematikáját abban látja, hogy a nagyhatalmak gyakran téves következtetéseket vontak le a többi nagyhatalom parlamenti frakciói és a

⁹⁴ Uo. 79–86.

⁹⁵ *Mombauer, A.*: Die Julikrise i. m. 53–59.

⁹⁶ Uo. 106–107.

⁹⁷ Uo. 18–21.

⁹⁸ *Williamson, S. R. – May, E. R.*: An Identity of Opinion i. m. 364.

döntéshelyzetben lévő politikusok közötti erőviszonyokról. Bizonytalansági tényezőt jelentett akkor és ma is a sajtó és annak a döntéshozókra gyakorolt hatása, befolyása. A sajtóvélemények feltárása és történeti értékelése az első világháború történetírásában feltehetően számos vitára ad alkalmat, hiszen hatásának, befolyásának bizonyítása az utókor számára még inkább problematikus vállalkozás lehet.⁹⁹

Ami II. Vilmos szerepét illeti, Clark szintén szakított a háborúpárti császár történeti képével. A kompromisszumokat kereső, a helyzetet óvatosan mérlegelő és a minisztereivel mindig tanácskozó uralkodó képe jobban megfelel véleménye szerint a valóságnak. Mombauer következtetéseit megerősítve Clark is úgy foglalt állást, hogy a német császár és kancellárja a júliusi válság teljes ideje alatt kezükben tartották a válságkezelés eszközeit és a konfliktus ellenőrzését. A német döntéshozatali struktúrában azonban ennek ellenére komoly repedések keletkeztek. Ez történt például július 28-án, amikor a császár a szerb válaszjegyzék átolvasását követően arra utasította kancellárját, szólítsa fel a Monarchiát, tekintse tárgyalási alapnak az ultimátumra adott szerb választ. Továbbá tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a dualista Monarchia diplomáciai úton egyezzen meg Szerbiával. Clark véleménye szerint két problémára világít rá ez az eset. Egyrészt kitapintható, hogy a császár nem rendelkezett naprakész információkkal a válság alakulásáról, ezért nem tudta, hogy a Monarchia már hadat is üzent Szerbiának. Másrészt az is nyilvánvalóvá vált, hogy kérései sok esetben teljesítetlenek maradtak.¹⁰⁰

A fischeri állítást, miszerint a németek kényszerítették volna a kettős Monarchiát a háborúba, Clark nem tartja megalapozottnak. Az orosz szándékok kifürkészésének német stratégiájáról megfogalmazott tézist viszont meggyőzőnek érzi. Ami a németek lokalizációs stratégiáját illeti, Krumeich következtetéseire hasonlóan úgy értékelte, hogy a németek a merénylet során keletkezett konfliktust nem tekintették oknak egy fegyveres konfliktus kirobbantásához. A német preventív háború toposzát Clark sem osztja. Összességében úgy értékelte a német válságkezelő politikát, mint amely kétségbeesetten igyekezett lépést tartani az eseményekkel. A júliusi válságkezelésnek egyáltalán nem volt ura. Bár a Schlieffen-terv zuberi véleményére nem tért ki Clark, úgy gondolja, hogy a német hadvezetés nem rendelkezett igazán jól kidolgozott tervekkel egy preventív háború sikeres megvívásához.¹⁰¹

Az angolszász szakirodalomban jelenleg kitapintható kritikai visszafogottság a németek első világháborúban játszott szerepével kapcsolatban McMeekin monográfiájában is megragadható. Az angol véleményeken alapuló háborúpárti császár képe II. Vilmos dühkitöréseinek és átgondolatlan nyilatkozatainak tudható be. Ezeket a császári „adottságokat” természetesen a környezetében található háborúpárti csoport jól felhasználta céljaira.¹⁰² McMeekin szintén azt az álláspontot képviseli, hogy Németország nem okozta, és nem akarta

⁹⁹ Clark, Ch.: Die Schlafwandler i. m. 469–470.

¹⁰⁰ Uo. 668.

¹⁰¹ Uo. 658–664.

¹⁰² McMeekin, S.: Juli 1914 i. m. 116–119.

az európai háborút. Az utolsó pillanatig kivártak annak érdekében, hogy megkapják Nagy-Britannia semlegességi nyilatkozatát. A történész továbbá fontos érvként hangoztatja, hogy Németország utolsóként mozgósította hadseregét. A háború azért sem állhatott érdekében, mert mindkét fronton fegyverek és a hadsereg létszámát tekintve elmaradtak az antant hatalmak kapacitásaival szemben.¹⁰³

McMeekin véleménye szerint a németek háborúba lépése ellen szól továbbá az, hogy jelentős nézeteltérések voltak a felek között a követendő szövetségi stratégiát illetően. Németország jól mérte fel a Monarchia diplomáciai izoláltságának és katonai gyengeségének következményeit. A német birodalom csekk számára azért kritikus pontja a válságkezelésnek, mert a németek nem foglalták meg pontosan, mit várnak el a szövetségesüktől a rendezés érdekében. Ahogy Krumeich is fogalmazott, a csekk valóban kitöltetlen volt. Ha esetleg volt is ilyen jellegű elvárás, akkor Berchtold külügyminiszter mellőzte azokat, mint a németek által javasolt olasz kompenzáció esetében ez jól bizonyítható. Ezért köti az amerikai történész a krízis első eszkalációját a birodalom csekkjéhez. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Császárság között alapvetően nagyon kevés politikai egyeztetés zajlott annak kiderítésére, vajon a kialakult válságos helyzetben, 1914 nyarán kinek mi a célja és mi a feladata a szövetségi együttműködésben. A Monarchia Szerbiával akart leszámolni, az orosz veszély kockázatával tisztában volt, mégis azt remélte, hogy ezt a problémát a németek kezelik majd. Hasonlóan Clark interpretációjához McMeekin a sok tévedést, a számos politikai hibát róta fel a német politikai vezetésnek. Németország Nagy-Britannia és a világ számára azért vált agresszorrá, mert megsértette egy semleges ország szuverenitását. McMeekin olvasatában ez a döntés az akkori német katonai stratégia gyengeségére és Moltke szorult helyzetére vall, és súlyos hiba volt.¹⁰⁴

Mombauer az aktív, bátorító szövetségi politikát folytató Németország, Clark az eseményeket követő, döntéseiben bizonytalan német politikai vezetés, Krumeich az Oroszországot tudatosan tesztelő német stratégia, McMeekin pedig az osztrák–magyar és német politikai, katonai egyeztetést, koordinációt mellőző német válságkezelés történeti képét közvetíti a ma olvasója felé. A Fischer-tézis finomított változatai és a két világháború közötti apologetikus törekvésekre hasonlító olvasatok a Német Császárság első világháborús szerepével kapcsolatosan egyaránt megtalálhatók a júliusi válság történetét feldolgozó legújabb monográfiákban. A németek által preventív céllal indított háború toposzát egyik történész sem fogadja el. Németország háborúhoz vezető politikájának meghatározó szerepét az új olvasatok nem kívánják kisebbiteni, de érzékeltek, hogy válságkezelő stratégiája jobbra a többi európai nagyhatalom — Oroszország, Franciaország és Nagy-Britannia — válságkezelő döntéseinek tükrében értelmezhető a maga teljességében.

¹⁰³ Uo. 485–496.

¹⁰⁴ Uo. 498–500.

Oroszország

Williamson és May véleménye szerint a legtöbb nyitott kérdéssel Oroszország esetében néznek szembe a történészek. Ez a helyzet többek között a forrásadottságoknak tudható be.¹⁰⁵ A két világháború közötti korszak kutatói elsősorban nyugati források alapján próbálták rekonstruálni a cári birodalom első világháborús szerepvállalásának körülményeit. Tudunk olyan háború alatti bolsevik elképzelésről, amely csak 2015-ben kívánta volna közzétenni az első világháborús forrásanyagot. Hosszú ideig az orosz levéltárak korlátozott kutathatósága is akadályokat gördített a feltáró munka elé. Fay, Schmitt és Albertini generációját elsősorban négy kérdés foglalkoztatta. Mint korábban a Szerbiával foglalkozó fejezetben is szóba került, vajon az orosz kormány tudott-e előre a Ferenc Ferdinánd elleni merénylet tervéről? Miről tárgyaltak a francia és az orosz diplomaták július 20. és 23. között Pétervárott? Miért döntött Oroszország július 24–25-én úgy, hogy részlegesen mozgósítja hadseregét? Végül pedig értelmezhető-e a július 30-i teljes orosz mobilizáció az általános európai háború tudatos elindításaként?¹⁰⁶

A második világháborút követően ezek a felvetések azért is szorulhattak háttérbe, mert a Németország felelősségét előterbe állító feldolgozások — Fritz Fischer és Immanuel Geiss — azt az érvelést tették általánossá, hogy minden orosz diplomáciai és katonai döntés a német lépésekre adott válaszlépés volt. Az amerikai szerzőpáros a kutatások állását ismét az 1980-as évek elején megjelent Macmillan-sorozat alapján összegezte.¹⁰⁷ Dominic Lieven konkrét bizonyíték hiányában, de Albertini interjúja alapján szintén valószínűsítette, hogy az oroszok tudtak a merényletről. Az Osztrák–Magyar Monarchia az ultimátum elküldésével meglepte Oroszország politikusait, ezzel a nézetével viszont mellőzte Albertini azon állítását, miszerint az oroszok legkorábban július 16-án, még nagyobb valószínűséggel július 19-én tudtak arról, hogy a Monarchia ultimátumot szándékozik adni Szerbiának. Lieven a július 24-i minisztertanácsi ülés döntéseit kulcsfontosságúnak ítélte meg. A tanács legbefolyásosabb tagjaként említette Aleksander Krivosin mezőgazdasági minisztert (1906–1915). Az itt meghozott döntésekről a következő napon tartott koronatanácson Szergej Szazonov orosz külügyminiszter (1910–1916) tájékoztatta II. Miklós cárt (1894–1917), aki azokat jóváhagyta. Lieven összegző következtetései jórészt újrafogalmazták a Fischer-tézist, azaz a szerző nem értékelte az orosz lépéseket a háború kirobbantásához vezető döntéssorozatként. Lieven olvasatában politikájukkal a németek szorították sarokba a cárt, Oroszország pedig a kialakult válsághelyzetben nem engedhette meg, hogy a Monarchia megálazza Szerbiát.¹⁰⁸

Az 1990-es évek elején David McDonald munkája alaposan feltárta a korszak orosz belpolitikai erőviszonyait. Az orosz belpolitika egyáltalán nem volt

¹⁰⁵ Az Oroszországról szóló fejezetet lásd: *Williamson, S. R. – May, E. R.: An Identity of Opinion* i. m. 366–371.

¹⁰⁶ *Williamson, S. R. – May, E. R.: An Identity of Opinion* i. m. 367.

¹⁰⁷ *Lieven, Dominic C. B.: Russia and the Origins of the First World War.* London 1983. 213.

¹⁰⁸ *Williamson, S. R. – May, E. R.: An Identity of Opinion* i. m. 367–368.

egységes annak megítélésével kapcsolatban, ki a legjobb szövetséges Oroszország számára.¹⁰⁹ Az 1905–1906 között miniszterelnök, Szergej Witte gróf körül tömörült konzervatív csoport természetesen szövetségesként tekintett Németországra. Azt hirdette, hogy a két ország közötti háború mindkét nemzet számára forradalomba torkollhat. A mai napig általános elfogadottságnak örvend az a tézis, miszerint a társadalmi elégedetlenségtől való félelem mindkét ország júliusi döntéshozatali folyamatában szerepet játszhatott. A német szövetséggel szemben álló franciabarát irányultságú orosz politikusok, mint Szazonov és Krivosin július második felében a társadalmi elégedetlenségtől való félelem miatt elhalasztott háború érvét megfordította, és azt hangoztatta, hogy pontosan annak elkerülése érdekében kell felvállalni a háborút. Hasonló érvelést Fischer is alkalmazott Németország esetében, amikor a belső feszültségek miatti félelem külpolitikai döntésekben érzékelhető befolyását emelte ki.¹¹⁰ A kutatások állását Williamson és May tíz évvel ezelőtt úgy összegezte, még mindig nincs elég bizonyíték arra vonatkozóan, vajon tényleg tudott-e Oroszország az osztrák–magyar trónörökös ellen tervezett merényletről. Ami pedig a francia–osztárgyalásokat illeti, annak pontos részletei szintén feldolgozásra várnak.¹¹¹

Gerd Krumeich véleménye szerint bizonyosra vehető az, hogy az orosz kormány nem rendelkezett pontos ismeretekkel a merénylet előzményeiről, és nem tájékoztatták arról, hogy a szerb katonai elhárítás a merényletet aktívan támogatta.¹¹² Az információ elsődleges forrását jelentő Viktor Artamanov, belgrádi orosz katonai attasé (1912–1914) állítását, miszerint nem szerzett előzetes információt a merényletről, Christopher Clark ugyan idézte, de nem értékelte.¹¹³ Egyedül Sean McMeekin fejezte ki abbéli meggyőződését, hogy Artamanov bár explicit tagadta, indirekt fogalmazással azonban elismerte, hogy tudott a merénylet előkészületeiről, és így módjában állt továbbítani az információt Pétervárnak. Artamanov ugyanis még Albertininek adott interjúja során bevallotta, hogy Apis-szal napi munkakapcsolatban állt. Azt is elismerte, hogy akkoriban Belgrádban titokban tartani egy készülő merényletet, nem igazán lehetett.¹¹⁴ Albertininél újabb forrásokat azonban McMeekin sem tudott bevonni feltételezése alátámasztására. Úgy tűnik, ez a kérdés a jövőben is különböző értelmezésekre nyújt lehetőséget.

Ezzel szemben, ami a készülő osztrák–magyar ultimátummal kapcsolatos orosz informáltságot illeti, ma konszenzus uralkodik a történészek között abban, hogy az ultimátum híre egyáltalán nem érte sokként az oroszokat, mint ahogyan azt Szazonov egyik kijelentése alapján sokan korábban tényként interpretálták. Az angolszász szakirodalomban ma úgy látják, hogy a hírt Heinrich von Lützow gróf, korábbi római osztrák–magyar nagykövet (1904–1910) szivárogtatta ki a Berchtolddal július 13-án Bécsben folytatott beszélgetést kö-

¹⁰⁹ McLaren McDonald, David: *United Government and Foreign Policy in Russia 1900–1914*. Cambridge/Mass. 1992.

¹¹⁰ Williamson, S. R. – May, E. R.: *An Identity of Opinion* i. m. 369–370.

¹¹¹ Uo. 371.

¹¹² Krumeich, G.: *Juli 1914* i. m. 98–106.

¹¹³ Clark, Ch.: *Die Schlafwandler* i. m. 528.

¹¹⁴ McMeekin, S.: *Juli 1914* i. m. 79–80.

vetően. Ez az információ Sir Maurice Bunsen bécsi angol nagykövet (1913–1914) és Nyikolaj Sebeko bécsi orosz nagykövet (1913–1914) közvetítésével jutott el július 16-án Pétervárra. Erről az üzentről az orosz külügyminiszter július 18-án Moritz Schilling bárótól, kabinetfőnökétől (1912–1914) kapott tájékoztatást.¹¹⁵ Ebből a tényből kiindulva a júliusi válság során hozott orosz diplomáciai és katonai lépések — különös tekintettel a július 24–25-én meghozott döntésekre — ismét más megvilágításba kerültek.

Annak a Clark és McMeekin által is elfogadott tézisnek az alátámasztására, miszerint Oroszország a júliusi válság folyamán tudatosan készült a háborúra, többek között a szerzők szerint kulcsfontosságú minisztertanácsi és koronatanácsi döntések szolgálnak. Szazonov július 24-én öt pontból álló javaslatot tett le az asztalra. Először is Oroszország támogatásáról fogja biztosítani Szerbia azon törekvését, hogy haladékat kapjon az ultimátumra adandó válasz elküldésére. Másodsor Oroszország azt fogja tanácsolni Szerbiának, hogy egy osztrák–magyar invázió esetén ne tanúsítson ellenállást, és bízva ügyét a nagyhatalmakra. Harmadszor az orosz hadvezetésnek a következő napon szándékában áll majd megszerezni a cár jóváhagyását a részleges mozgósítás elrendelésére. Negyedszer a hadsereg felhatalmazást kér a hadseregfelszerelés kiegészítésére. Végül pedig a cár beleegyezését kérik az összes németországi és monarchiabeli orosz befektetés repatriálásához.¹¹⁶ Ezekről a döntésektől függetlenül mind Clark, mind McMeekin a júliusi válságot megelőző korábbi orosz döntések fényében úgy látja, hogy az orosz akarat a háborúba lépéshez már több évre visszamenőleg bizonyítható.¹¹⁷

Szazonov külpolitikájával kapcsolatban csak árnyalatnyi különbségek fedezhetők fel a történeti értékelésekben. Személyének háborúpártiságát a történészek mindemellett eltérően ítélték meg. Krumeich arra hívta fel a figyelmet, hogy még a kortársak számára sem volt egyértelmű, vajon az orosz külügyminiszter akarta-e a háborút. Számos kétértelmű nyilatkozata ellenére ő mégis hitelt ad annak a július 22-én keltezett, bécsi orosz követnek írott külügyminiszteri állásfoglalásnak, miszerint Oroszország nem fogja tétován nézni, ha a Monarchia megsérti Szerbia szuverenitását.¹¹⁸ McMeekin sokkal óvatosabban kezeli a forrásokat, és mindig szem előtt tartja a diplomáciai nyelvezet kétértelműségének lehetséges csapdáit. Nem beszélve arról a körülményről, hogy a külügyminiszter memoárja meglehetősen hiányos, a merényletet követően hetekig nem születtek bejegyzések, csak július 24-től nyújtanak ismét információkat. McMeekin a pétervári német és osztrák–magyar követi jelentéseket bár informatívnak, egyúttal kétértelműnek is érzi. Az amerikai történész a diplomáciai kétértelműségből kiindulva a diplomáciai üzenetek helyett inkább Szazonov lépéseit, döntéseit vizsgálta. Ezek alapján kétségbe vonta a tárgyalásokra, közvetítésre vonatkozó orosz külügyminiszteri nyilatkozatokat, belpolitikai döntései

¹¹⁵ Clark, Ch.: Die Schlafwandler i. m. 548–549.; McMeekin, S.: Juli 1914 i. m. 170–176.

¹¹⁶ Az orosz minisztertanács különírtésítőjében megjelent döntéseket közli: Krumeich, G.: Juli 1914 i. m. 275–277.

¹¹⁷ Clark, Ch.: Die Schlafwandler i. m. 605–614.; McMeekin, S.: Juli 1914 i. m. 236–239.

¹¹⁸ Krumeich, G.: Juli 1914 i. m. 104.

tükrében kifejezetten háborúpárti magatartásként írta le a júliusi válság folyamán folytatott politikáját. Az orosz külügyminiszter eltökéltségére, befolyására jó példával szolgálhat, hogy a minisztertanácsi ülés után, de még a cári jóváhagyások előtt, azaz július 24-e estéjén alig egy óra leforgása alatt találkozott Szerbia, a Német Császárság és Franciaország nagykövetével. A szerb követnek Szazonov azt javasolta, hogy ne fogadják el az ultimátumot. A német követtel közölte, hogy ha a Monarchia megtámadja Szerbiát, Oroszország hadat fog üzeni az Osztrák–Magyar Monarchiának. A francia követet pedig azokról a tervezett intézkedésekről tájékoztatta, amelyeket aznap elfogadásra javasolt.¹¹⁹ A következő napon, a koronatanácson elfogadott döntések legfontosabb intézkedéseként a hadsereg részleges, majd július 30-án teljes mozgósításáról meghozott határozatát értékelte.

Az orosz hadsereg részleges mozgósításának technikai kivitelezhetetlenségéről konszenzus van a négy történész között. A két háború közötti történetírásban a mozgósítás automatizmusának kényszerteremtő jellege kínált érvet a háborúba sodródás téziséhez.¹²⁰ A mozgósítás témájában Albertini munkáját tartják ma is megkerülhetetlennek.¹²¹ Fontos forrást kínált ebben a tekintetben Szergej Dobrorolski tábornok, a mozgósítási részleg főnökének állásfoglalása, amely szerint az érvényben lévő 19. századi orosz hadseregterv csak egyidejű mozgósítást tett lehetővé az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Császárság ellen.¹²² Ebből Clark joggal vonta le azt a következtetést, hogy valójában részleges mozgósításról soha nem is létezett terv Oroszországban. Másik következtése szerint a részleges mobilizáció diplomáciai eszközként történő felhasználása meglehetősen illuzórikus, és július 28-ig, a mozgósítás nyilvánosságra hozataláig csupán figyelem elterelő manőver volt.¹²³ Arról, hogy ez a döntés az úgynevezett fegyveres diplomácia — „*armed diplomacy*” — eszközeként használható-e vagy sem, és erről maga a külügyminiszter hogyan vélekedett, továbbra is megoszlanak a vélemények.

A mozgósítás diplomáciai fegyverként történő alkalmazásának tézisével kapcsolatban Krumeich előrebecsátotta, bár a politikusok és katonai vezetés más-más elképzelésekkel rendelkeztek erről, az utóbbiak kétségkívül úgy gondolkodtak, hogy a mozgósított hadsereget háborúba kell vinni. Oroszország esetében köztudott volt, hogy minimum három hétre van szükség a mozgósítás lebonyolításához, ezért a politikusok viszont hajlottak arra, hogy azt diplomáciai fegyverként vessék be. A történész véleménye szerint Szazonov azért támogatta ezt a döntést, mert sikeresen felhasználható diplomáciai eszközként tekintett rá, hiszen korábban mint komoly elrettentés, hathatós eszköznek bizonyult.¹²⁴

¹¹⁹ *McMeekin, S.*: Juli 1914 i. m. 244–245.

¹²⁰ *Mombauer, A.*: Die Julikrise i. m. 96.

¹²¹ *Krumeich, G.*: Juli 1914 i. m. 136.

¹²² *McMeekin, S.*: Juli 1914 i. m. 231–232.

¹²³ *Clark, Ch.*: Die Schlafwandler i. m. 610–611.

¹²⁴ *Krumeich, G.*: Juli 1914 i. m. 138–140.

McMeekin Krumeich érvelésével szemben nem látja bizonyítottnak az általa vizsgált források alapján, hogy Szazonov 1914 júliusában a fegyveres diplomácia eszközeként tekintett volna a mozgósításra. A történész Szazonov korábbi nyilatkozatai alapján egyértelmű tényként kezeli, hogy a külügyminiszter felfogásában a katonai mozgósítás háborút jelentett. Két évvel korábban, amikor 1912 novemberében részt vett a koronatanácsai ülésen, az akkori miniszterelnök, Kokovzov vétőjára nem rendelték el az orosz hadsereg mozgósítását. A miniszter, akinek a döntését Szazonov is támogatta, azzal érvelt, hogy Oroszország ellenfelei a mozgósítást a háborúval azonosítják.¹²⁵ A francia–oros szövetségről szóló szerződés aláírói 1894-ben szintén ezt az alapállást képviselték. Ugyanez volt a véleménye Dobrorolskinak 1914 júliusában.¹²⁶ Clark a mozgósítás politikai üzenetéről folyó vitában úgy foglalt állást, az 1913. március 2-i keltezésű a háborúra történő felkészülést szabályozó törvény életbe léptetése a mozgósításnál nagyobb jelentőséggel bír a háborúra történő felkészülés folyamatában. Ez a rendelkezés kiterjedt Oroszország teljes európai területére. Clark nincs egyedül azzal a véleményével, hogy ez tekinthető valójában a mozgósítás érdekében hozott első és legfontosabb döntésnek.¹²⁷

Mombauer a hadsereg mozgósítás folyamatát és következményeit eltérően ítélte meg Németország és Oroszország esetében. Míg Oroszországban a teljes mozgósítás nem szükségszerűen vezetett a háborúhoz, mivel egyesek szerint elvben visszafordítható folyamatról van szó, ezzel szemben Németországban a Schlieffen-terv adottságaiból adódóan a mozgósítás visszafordíthatatlan folyamatot indított el. Ez az a körülmény, ami miatt a történész Oroszország esetében a részleges mozgósítást mint diplomáciai, politikai eszközt értékelte.¹²⁸ Krumeich hasonló értelemben foglalt állást, amikor az orosz mozgósítás diplomáciai lehetőségére hívta fel a figyelmet. Véleménye szerint rossz következtetések levonásához vezet, ha — mint például McMeekin — a történészek figyelmen kívül hagyják a háborúpárti Szazonov-képpel ellentétes forrásokat.¹²⁹

A háború érdekében hozott orosz döntéseket és a mozgósítás folyamatát értékelve mind McMeekin, mind Clark a júliusi válság orosz intézkedéseinek tudja be a válság végső eskalációját. A döntések mögött meghúzódó okok mérlegelésekor nem kis szerepet tulajdonítottak a geostratégiai szempontoknak. Clark például egyrészt a hatszoros túlerővel bíró oszmán tengeri haderő Fekete-tengeren történő megjelenésének veszélyét említette, másrészt az orosz agrárexport számára kulcsfontosságú szorosok átjárhatóságát fontos orosz érdekként jelenítette meg. A gazdasági érdekek bemutatása általában kiemelt helyet kap az angolszász szerzőknél, így McMeekinnél is. Oroszország tehát Clark véleménye szerint 1913 októberével ellentétben azért állt Belgrád mellé 1914 júliusában, mert Szerbia geopolitikai szerepe a Balkánon megnőtt, a Szerb Királysággal sikeresebben lehetett sakkban tartani a kettős Monarchiát a térségben.

¹²⁵ *McMeekin, S.*: Juli 1914 i. m. 233–234.

¹²⁶ *Uo.* 494.

¹²⁷ *Clark, Ch.*: Die Schlafwandler i. m. 612–614.

¹²⁸ *Mombauer, A.*: Die Julikrise i. m. 97–119.

¹²⁹ *Krumeich, G.*: Juli 1914 i. m. 117.

Nem utolsó sorban komoly hitelt adott a szerző Szergej Dobrorolski 1921 folyamán tett nyilatkozatának, miszerint a pétervári július 24–25-én tartott minisztertanácsi és koronatanácsi üléseken már eldöntött ügy volt a háború.¹³⁰

Oroszország háborúpártiságának értékelésekor Clark és McMeekin egyaránt az orosz geostratégiai érdekek érvényesítését nevezte meg a háborúhoz vezető legfontosabb okként. Az orosz hadsereg részleges mozgósításának elrendelése mindkét olvasatban egyenlő a háború szándékának kinyilvánításával. Mombauer és Krumeich annak a véleményüknek adtak hangot, hogy Oroszország és külügyminisztere, Szergej Szazonov a mozgósítást diplomáciai fegyverként használta, ezért a háborúpártiságot semelyikük sem látta bizonyítottnak. Bár Oroszország és Franciaország július utolsó hetében békepolitikát kommunikált, a belső levelezések megfogalmazásai alapján az angolszász történészek szerint a két nagyhatalom ez alatt az erőszakos eszközökkel biztosított békét értette.¹³¹

A Francia Köztársaság

A két világháború között a júliusi válság európai kezelésének vonatkozásában a történészek Franciaországra másodrangú szereplőként tekintettek.¹³² Elsősorban a britek támogatásának megszerzésére irányuló francia politika állt a történeti kutatások fókuszában. Mint a második világháború utáni kutatások azóta bizonyították, az ország valójában sokkal aktívabb szerepet játszott. Különösen igaz ez a francia köztársasági elnök, Raymond Poincaré (1913–1920) személyére, aki kétségen felül a legerősebb politikai kontrollt gyakorolta kormánya felett. Sokáig azzal vádolták őt, hogy Franciaországot Elzász–Lotaringia visszaszerzéséért vitte háborúba.

Williamson és May tapasztalatai szerint az 1990-es évek legátfogóbb tanulmánya a júliusi válság kezelésének francia politikájáról John F. W. Keiger tollából született.¹³³ A tanulmány az elnök politikáján keresztül mutatta be azt, hogy milyen eltökéltséggel és következetességgel dolgozott Franciaország a hármas antant szövetségének megerősítésén és elmélyítésén. A francia politika befolyásos alakítói között található a rendkívül harciasnak ítélt elnök mellett a külpolitikában járatlan miniszterelnök, egyben külügyminiszter René Viviani (1914–1915), a Németország elleni offenzívát támogató vezérkari főnök, Joseph Joffre (1911–1916), valamint az oroszok irányában rendkívül elkötelezett pétervári követ, Maurice Paléologue (1914–1917). Franciaország két első számú vezetője a válság második felében — július 16. és 28. között — szó szerint a tengeren időzött a francia–orosz pétervári találkozó okán. A sarajevói merény-

¹³⁰ Clark, Ch.: Die Schlafwandler i. m. 615–620.

¹³¹ Uo. 622.

¹³² A Franciaországról szóló fejezetet lásd: Williamson, S. R. – May, E. R.: An Identity of Opinion i. m. 374–377. A hivatkozott irodalmon túl figyelemre érdemes szakirodalom: Hayne, M. B.: The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898–1914. Oxford 1993.; Schmidt, Stefan: Frankreichs Aussenpolitik in der Julikrise. Ein Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges. München 2007.

¹³³ Keiger, John F. W.: France. In: Decisions for War i. m. 121–149.

let tematizálása a francia sajtóban a Caillaux-per¹³⁴ miatt egészen az osztrák–magyar hadüzenetig háttérbe szorult.¹³⁵

Kieger tanulmányának összegzése szerint a találkozón a franciák elfogadták azt az orosz álláspontot, miszerint Szerbia szuverenitását meg kell őrizni. Ennek alapján az oroszok biztosra vehették a francia támogatást, és ennek tudatában cselekedtek. A tárgyalásokat követő hat napon, azaz július utolsó hetében a francia politikát elsősorban eseménykövetőnek értékelte a szerző. Mivel a politikusok úton voltak, módjukban sem állt, hogy Oroszország politikáját bármilyen módon befolyásolják a részleges mozgósítást követő hét folyamán.¹³⁶ A történészek gyakran írták a pétervári követ, Maurice Paléologue számlájára, hogy nem tájékoztatta kellő időben Párizst az orosz mozgósításról. Néhányan azt sem zárták ki, hogy az oroszoknak dolgozott. Jean Stengers¹³⁷ arra a következtetésre jutott, hogy egyrészt az orosz katonai vezetők nagy valószínűséggel nem megfelelően tájékoztatták a pétervári francia követet, másrészt a pétervári francia katonai attasé, Pierre de Laguiche tábornok határozott szándékkal tartotta vissza az orosz részleges mozgósítással kapcsolatos információkat.¹³⁸ A francia szerepvállalással kapcsolatos kutatásokat összegezve Williamson és May ismételten a jövő kutatandó feladataként jelölte meg a francia–orosz tárgyalások és az antant szövetség közötti információcsere még részletesebb feltárását. A szerzőpáros továbbá annak a meggyőződésének is hangot adott, hogy a Kieger által rekonstruált, a francia külpolitikát kizárólagosan alakító Poincaré-kép nagy valószínűséggel nehezen lesz vitatható a jövőben.¹³⁹

1914 júliusának francia belpolitikája a legexponáltabb történeti események közé tartozik a legújabb angolszász történeti feldolgozásokban. Ennek okát a történészek egyrészt arra vezetik vissza, hogy a sajtóban általában háttérbe szorult a Ferenc Ferdinánd trónörökös ellen elkövetett merényletnek, és következményeinek francia mérlegelése, és jól érzékelhetően a belpolitikai témák uralták a címlapokat. Másrészt maguk a francia nagykövetek — Paul Cambon londoni követ (1898–1920) és Alfred Dumaine bécsi követ (1912–1914) — az események kimenetelével kapcsolatban optimistán nyilatkoztak, azaz július első napjaiban annak a benyomásuknak adtak hangot jelentéseikben, hogy

¹³⁴ Madame Caillaux — Joseph Caillaux korábbi francia miniszterelnök, 1914 elején pedig pénzügyminiszter második felesége — 1914. március 16-án több lövéssel megölte a Figaro főszerkesztőjét, Gaston Calmette-t. A gyilkosság oka a Figaro által indított, a választási küzdelemre időzített, Joseph Caillaux elleni lejárató kampány volt. Ennek során olyan kompromittáló szerelmes levelek kerültek a nyilvánosság elé, amelyek a volt miniszterelnök első házassága idején közte és későbbi felesége közötti intim kapcsolatba nyújtottak betekintést. Madame Caillaux-t 1914 júliusában állították bíróság elé, majd a hónap második felében felmentették. Az ügy komoly belpolitikai viharokat okozott, és akadályt gördített Joseph Caillaux újbóli miniszterelnöki megválasztása elé. Caillaux-t a politikai közvélemény békepártiként tartotta számon. *McMeekin, S.*: Juli 1914 i. m. 94–99.

¹³⁵ *Williamson, S. R. – May, E. R.*: An Identity of Opinion i. m. 374.

¹³⁶ Uo. 375.

¹³⁷ *Stengers, Jean*: 1914. The Safety of Ciphers and the Outbreak of the First World War. In: *Intelligence and International Relations 1900–1945*. Ed. Andrew, Christopher – Noakes, Jeremy. Exeter 1987. 29–48.

¹³⁸ *Williamson, S. R. – May, E. R.*: An Identity of Opinion i. m. 376.

¹³⁹ Uo. 377.

az osztrák háborús párt nem fog győzni Bécsben, és Szerbiát nagy valószínűséggel nem fogják felelősségre vonni. Egyedül a pétervári követ, Paléologue festett borús képet az események orosz fogadtatását illetően, a borúlátás azonban általában jellemezte őt, talán ezért sem foglalkozott vele senki a diplomáciai körökben.¹⁴⁰

A francia belpolitika, valamint 1914 júliusának francia diplomáciatörténete Krumeich mérlegkészítésében nincs reflektorfényben. Az általa válogatott ötven forrásdokumentum közvéleménye alig került be francia vonatkozású forrás. Ugyanez nem mondható el a két angolszász szerző, Clark és McMeekin monográfiájáról, akik narratívájukban kiemelt figyelmet szenteltek a francia belpolitika eseményeinek. Az 1914 májusában tartott francia választások eredményeként előretörő baloldaliak — a pacifista Jean Jaurès, vagy a német szövetséget pártoló politikusok közül Joseph Caillaux, a korábbi miniszterelnök (1911–1912, 1913–1914 folyamán pénzügyminiszter) komoly politikai befolyást szereztek. René Viviani a baloldal és Raymond Poincaré, a francia köztársasági elnök által vezetett jobb-közép párt közötti kompromisszum eredményeként tölthette be a miniszterelnöki posztot. Nem volt mindegy, hogy a Poincaré elnök által 1912 óta követett nagyhatalmi szövetségi politika, a katonai költségvetés emelése és az általános hadkötelezettség három évre történő kiterjesztése milyen belpolitikai támogatást kap 1914 júliusában.¹⁴¹

A külpolitikát kezében tartó, arra szinte kizárólagos befolyást gyakorló francia elnök történeti képét az újabb kötetek elfogadják, egyúttal további adalékokkal gazdagítják és árnyalják. Napjainkra alaposan feldolgozták a francia elnök 1914. júliusi naplófeljegyzéseit, amelyek első közlétevei között található Gerd Krumeich.¹⁴² A német történész legfrissebb összefoglalójában inkább a külpolitikai dimenziókat előtérbe állítva azt hangsúlyozta, hogy a francia elnök az agadiri válság óta meggyőződéssel képviselte azt a nézetet, hogy hamarosan háborúra kerül sor Franciaország és Németország között. Oroszország támogatásának biztosítása ezért 1912. őszi, akkor még külügyminiszterként folytatott pétervári tárgyalásai óta prioritást élvezett. Franciaország biztonsága az elnök felfogása szerint attól függött, hogy Oroszország milyen gyorsan tud hadba lépni, ha a szükség úgy hozza.¹⁴³

Igazán érdekes az az elnök személyével kapcsolatos apró információ, ami re McMeekin tett utalást egy rövid jegyzet formájában. A Lotaringiában született francia köztársasági elnök egyik visszaemlékezése ugyanis úgy szól, hogy iskolai éve alatt nem másban, mint Lotaringia németektől történő visszaszerzésében látta az élet értelmét.¹⁴⁴ Ez az apró személyiségjegyzet azért fontos, mert ma a német szakirodalomban másképp vélekednek a francia reváns eszméről,

¹⁴⁰ Krumeich, G.: Juli 1914 i. m. 86–88.

¹⁴¹ A belpolitikáról a legszélesebb kontextusban: Clark, Ch.: Die Schlafwandler i. m. 564–567.; valamint McMeekin, S.: Juli 1914 i. m. 93–100.

¹⁴² Krumeich, Gerd: Aufrüstung und Innenpolitik in Frankreich vor dem Ersten Weltkrieg. Die Einführung der dreijährigen Dienstpflicht 1913–1914. Wiesbaden 1980.

¹⁴³ Krumeich, G.: Juli 1914 i. m. 33–34.

¹⁴⁴ McMeekin, S.: Juli 1914 i. m. 97–98.

mint korábban. Krumeich például a legújabb kutatásokra hivatkozva úgy fogalmazott, hogy a francia reváns eszme a századforduló után elvesztette jelentőségét. Franciaország háború előtti politikája elsősorban arra irányult, hogy megakadályozzon minden német irányból érkező támadást. Elzász–Lotaringia visszaszerzése francia hadicéllá csak a háború kitörése után vált.¹⁴⁵ Az, hogy egy háború milyen komoly mértékben lehet belügyi, és nem csupán külpolitikai kérdés, Franciaország esetében az összes szerző közül McMeekin interpretálta a legmeggyőzőbben.

A francia–orosz tárgyalásokról közvetlen források, azaz a helyszínen készített jegyzőkönyvek és memorandumok semelyik tárgyaló fél részéről nem maradtak fenn. Jobbára a résztvevők visszaemlékezéseiből, jegyzeteiből, naplóbejegyzéseiből rekonstruálhatók az események. Poincaré és Paléologue első vonalbeli politikusok memoárjait már az 1920–1930-as években kiadták.¹⁴⁶ Poincaré naplóbejegyzéseit, Louis de Robien pétervári visszaemlékezéseit pedig később dolgozták fel. Ma, száz év elteltével már ismertek a másodvonalbeli követségi alkalmazottak visszaemlékezései, egyben fontos részét képezik a tárgyalásokat rekonstruáló történeti munkáknak.¹⁴⁷ Louis de Robien visszaemlékezései Clark interpretációjának keretét alkotják.¹⁴⁸ A tárgyalások menetrendjéről, a résztvevőkről, a fogadásokon elhangzottakról, a katonai parádéről ma már számos részinformációval rendelkezik a nemzetközi történetírás. A történészek általános véleménye szerint a franciák legfontosabb célkitűzése az oroszok erősítése, támogatása volt az antant szövetségén belül. Ez a francia támogatás szolgált később alapul Oroszország és Franciaország háborús felelősségének kiemeléséhez.¹⁴⁹

A megbeszélések történeti jelentőségének megítélésében továbbra is kitapinthatók a korábbi nézetkülönbségek. Albertini nyomán hosszú ideig a tárgyalások legfontosabb kérdéseként a szerb problémát jelölték meg. Poincaré naplóbejegyzései viszont arról győzték meg Krumeicht, hogy terítéken volt minden olyan fontos francia belpolitikai esemény is, amely döntően befolyásolhatta a szövetség helyzetét, a francia–orosz katonai egyeztetéseket.¹⁵⁰ A francia elnök és az orosz cár érintette továbbá a perzsiai angol–orosz konfliktust. Mindkettejük közös véleménye szerint a nézeteltéréseket belátható időn belül azért ajánlatos rendezni, hogy Nagy-Britannia szorosabb bevonása az antantba minél hamarabb megtörténhessen. Aztán szóba került Albánia, a görög–török konfliktus, az olasz politika, de tény, hogy a francia elnök visszaemlékezései alapján a cárt leginkább a szarajevói merénylet utáni osztrák–magyar balkáni politika érdekelte. Clark vélhetően ezért sem ért egyet azokkal, akik a szerb

¹⁴⁵ Krumeich, Gerd: Der Erste Weltkrieg i. m. 17–18.

¹⁴⁶ Paléologue, Maurice: Am Zarenhof während des Weltkrieges. Tagebücher und Betrachtungen. München 1929. Poincaré, Raymond: Memoirs of Raymond Poincaré. London 1930.

¹⁴⁷ Poincaré naplójegyzetei: Bibliothèque Nationale de France NAF 16024–16039; Louis de Robien visszaemlékezései: Archives Nationales, Paris

¹⁴⁸ A négy nap tárgyalásait és diplomáciai eseményeit részletesen bemutatják: Clark, Ch.: Die Schlafwandler i. m. 567–577. és McMeekin, S.: Juli 1914 i. m. 192–216.

¹⁴⁹ Mombauer, A.: Die Julikrise i. m. 75–76.

¹⁵⁰ Krumeich, G.: Juli 1914 i. m. 90–91.

kérdésnek ezen az elnöki találkozón másodlagos jelentőséget tulajdonítottak. Ezzel pedig visszajutottunk Albertini következtetéseihez.

Albertini következtetései, akinek munkáját az angolszász szakirodalomban nagy becsben tartják, és alaplóműként hivatkoznak rá,¹⁵¹ több vonatkozásban is visszaköszönnek a legújabb kötetekben. Ami az ellenultimátum tézisével illeti, McMeekin szerint ismeretlen időpontban, Clark szerint július 23-án 18,00 órakor Viviani és Szazonov megállapodtak arról, hogy a bécsi francia és orosz követet utasítják, készítsenek egy barátságos hangvételű, közös demarst, amiben az Osztrák–Magyar Monarchiát önmérsékletre szólítják fel, valamint kifejezik reményüket azzal kapcsolatban, hogy a bécsi kormányzat nem tesz semmilyen Szerbia becsületét és függetlenségét sértő lépést.¹⁵² Ez mutatja, hogy a dualista Monarchia ultimátumáról szóló hivatalos értesítések előtt a franciák is tudomást szereztek róla, így a csúcstalálkozó alkalmat adott arra, hogy a felek egyeztessék ezzel kapcsolatban nézeteiket.

Fontos adalékot kínál a tárgyalások hangulatáról Robien visszaemlékezése. Július 22-ével kapcsolatban feljegyezte, hogy a tárgyalások résztvevői másról sem beszéltek, mint a háborúról. Az előző naphoz képest érezhetően megváltozott a hangulat. Az egyik orosz ezredes egyenesen a következő háborúra és a biztos győzelemre emelte poharát a fogadáson. Paléologue visszaemlékezéseiben szintén számos háborús nyilatkozat maradt fenn. Nyikolaj nagyherceg köztudottan háborúpárti hírében állt, nem kis meglepetést kelthettek viszont felesége és annak húgának — mindketten a montenegrói király leányai — hasonló értelmű nyilatkozatai. Ezeknek a megnyilvánulásoknak szó szerint történő idézésével Clark a háborúval kapcsolatos női vélemények bevonására is figyelmet fordított.¹⁵³ Williamson és May historiográfiai tanulmányában külön kiemelte, hogy mennyire nem létező területe a nagy háború történetírásának a háborúval kapcsolatos férfi és női vélemények összehasonlító feldolgozása.¹⁵⁴ A tárgyalásokon uralkodó háborús hangulat érzékeltetésére emelte ki a szerző a július 23-án megrendezett, hetvenezer fős katonai parádét. Ezen a katonák már nem díszegyenruhát, hanem khaki színű katonai egyenruhát viseltek. Robien alapján Clark történeti képe a háborúra tudatosan készülő, azt akaró francia–orosz szövetség képét vázolja fel az olvasó számára.

Mint korábban utaltam rá, Poincaré naplóbejegyzésének tanúsága szerint a magas szintű francia elnöki látogatás legfontosabb célja a francia–orosz szövetség jövőjének biztosítása volt. A francia elnök benyomásai szerint bizonytalan és határozatlan orosz külügyminisztert, Szazonovot bátorítani és támogatni kell balkáni politikájában. A történészek között a mai napig él a konszenzus azzal kapcsolatban, hogy ez a francia támogatás valóban hozzájárult a következő két nap orosz döntéseihez, egyúttal a részleges mobilizáció elrendeléséhez. A

¹⁵¹ Uo. 9.; *McMeekin, S.*: Juli 1914 i. m. 9. A második világháború alatt olasz nyelven megjelent munkát az ötvenes években adták ki először angolul, ennek újrakiadása pedig 2005-ben történt meg. *Albertini, Luigi*: *The Origins of the War 1914. I–III.* London 1952–1957.

¹⁵² *Clark, Ch.*: *Die Schlafwandler* i. m. 575. és *McMeekin, S.*: Juli 1914 i. m. 220–221.

¹⁵³ *Clark, Ch.*: *Die Schlafwandler* i. m. 574.

¹⁵⁴ *Williamson, S. R. – May, E. R.*: *An Identity of Opinion* i. m. 341.

francia elnök orosz mobilizációval kapcsolatos véleményét ma nem ismerjük. Ennek oka egyrészt, hogy a július 29-i naplóbejegyzéseinek második része eltűnt, másrészt az aznap tartott francia minisztertanácsi ülésről sem készült jegyzőkönyv. A francia belügyminisztertől, Louis Malvy-tól kapott bizalmas információ alapján azonban feltételezik a történészek, hogy a minisztertanács tudomásul vette az orosz lépéseket. Az osztrák–magyar hadüzenetet követően a francia politika legfontosabb stratégiai döntése az volt, hogy a defenzív politika megalapozása érdekében Németország kerüljön az agresszor szerepébe. Háború elkerüléséről ekkor már nem volt szó, csak kedvező diplomáciai helyzetremtéről.¹⁵⁵

A négy történész közel egyöntetű véleménye szerint mind Franciaország, mind Oroszország felhasználta a júliusi válságot az antant szövetség megerősítésére. A legújabb feldolgozások alapján a júliusi válság során a belpolitikai nehézségek ellenére Franciaország aktív, az eseményeket alakító, azaz nem eseménykövető politikát folytatott. Ami a háború kirobbantásáért viselt francia felelősség mértékét illeti, ezt a korábbi fejezetek álláspontjaiból fakadóan itt is különbözőképpen határozták meg a szerzők. Míg Annika Mombauer és Gerd Krumeich olvasatában elsősorban a központi hatalmak politikája vezetett a háborúhoz, addig Christopher Clark és Sean McMeekin ugyanezt Oroszország és Franciaország politikájáról állította. Clark meglátása szerint a francia támogatás árnyékában elrendelt orosz általános mozgósítás a júliusi válság legsúlyosabb döntései közé sorolható.¹⁵⁶ Az első volt a maga nemében, a Német Császárság ekkor még a szükségállapotot sem rendelte el.

A francia belpolitika bemutatása a júliusi válság diplomáciai eseményeinek ismertetésén túl kiemelt figyelemben részesült a két angolszász történeti munkában. A centenáriumi évfordulón a francia válságkezelő diplomáciát nem értékelték eseménykövető politikaként. Raymond Poincaré, francia köztársasági elnök naplófeljegyzései jól kiegészítik, és nagymértékben árnyalják a július 20-a és 23-a között Pétervárott folytatott francia–orosz megbeszélésekről eddig létező tudást. A McMeekin által idézett elnöki gondolat fényében megalapozottnak tűnik az a korábbi feltételezés, miszerint a francia köztársasági elnököt döntéseiben motiválhatta Elzász–Lotaringia visszaszerzésének fiatalkori vágya.

Az Egyesült Királyság

Függetlenül attól, hogy szinte egyöntetű a nemzetközi történészközösség véleménye arról, hogy Nagy-Britannia nem járult hozzá közvetlenül a Nagy Háború kirobbantásához, a júliusi válság idején hozott politikai és diplomáciai lépéseit tüzetes vizsgálatnak vetették alá a történészek.¹⁵⁷ Az érdeklődés közép-

¹⁵⁵ Mombauer, A.: Die Julikrise i. m. 90–92.

¹⁵⁶ Clark, Ch.: Die Schlafwandler i. m. 651.

¹⁵⁷ A Nagy-Britanniáról szóló fejezetet lásd: Williamson, S. R. – May, E. R.: An Identity of Opinion i. m. 377–382. A hivatkozott szakirodalmon kívül még figyelemre érdemes: Butterfield, Herbert: Edward Grey und die Julikrise 1914. In: Erster Weltkrieg. Ursachen, Entstehung und Kriegsziele. Hg. Schieder, Wolfgang. Köln–Berlin 1969. 411–442.; Ullrich, Volker: Das deutsche

pontjában elsősorban Edward Grey, brit külügyminiszter (1905–1916) békeköztetésekre irányuló politikája állt. A két világháború közötti korszak történészei személyét kulcsszereplőként láttatták, általában a legpozitívabb megítélés alá esett.¹⁵⁸

Williamson és May Zara Steiner tanulmánya alapján összegezte a kutatók állását.¹⁵⁹ Steiner Nagy-Britannia részvételét a háborúban azért értékelte ellentmondásosnak az 1970-es évek végén, mert az antant szövetség semmilyen beavatkozást tartalmazó, formális kötelezettséget nem írt elő számára. A hatalmon lévő, brit liberális kormányzat egyébként is elutasított mindenféle európai intervenciót. A júliusi válság során hozott döntéseket tehát a „*splendid isolation*” azaz a fényes elszigeteltség politikájától történő fokozatos elmozdulás kontextusában lehet jól értelmezni. A pozícióját 1905 óta betöltő brit külügyminiszter számára Németország jelentette a brit érdekekre a legnagyobb veszélyt. Az ebből fakadó feszültségek azonban 1912 után, amikor a németek úgy döntöttek, hogy a szárazföldi hadseregére fognak több pénzt költeni, csökkentek a két ország között. A júliusi helyzetet egyrészt az komplikálta, hogy a kormányon belül is erős nézetellentétek uralkodtak a németpárti és az antant szövetség mellett kiálló politikusok között. Másrészt a legsúlyosabb belpolitikai agenda, az ír kérdés jelentős mértékben meghatározta a politikai mozgásteret. Annak ellenére, hogy számos konzervatív politikus nyíltan hangoztatta, hogy az angol részvétel a háborúban szerencsésen járulhat hozzá az ír problematika megoldásának elhalasztásához, Steiner mégsem gondolta úgy, hogy a belpolitikai nyomás kényszerítette az országot a Nagy Háborúba. Sőt, pontosan ebből a helyzetből fakadóan a brit politika képtelen volt teljes erőbedobással kivenni részét az európai válság enyhítéséből.

Ami a válságkezelést illeti, Grey a kezdetektől tisztában volt a merénylet után kialakult helyzet súlyosságával köszönhetően Karl Max von Lichnowsky herceg londoni német követ tájékoztatásának. A külügyminiszter közvetítési kísérletei azonban még egy határozottabb kiállás esetén sem tántoríthatták volna el Németországot a háborútól, mégis Steiner a britek határozottabb állásfoglalásának hiányát, a brit szándékok lebegtetését politikai hibaként értékelte. Véleménye szerint a brit szárazföldi és tengerészeti haderők vezetői nem gyakoroltak nyomást a háborúba lépés érdekében. Ugyanakkor Franciaország támogatásának kérdése súlyos kormányzati és parlamenti vitát generált. Az augusztus 1–2-án zajló parlamenti viták jól illusztrálják, hogy belpolitika és külpolitika milyen szoros összefüggésben áll egymással. A brit beavatkozás melletti utolsó döntő érvet végül a Belgium elleni német támadás adta meg. Grey azt is kilátásba helyezte, hogy a brit részvétel csak a tengerre fog korlátozódni, az augusztus 5-én bevetett brit expedíciós haderővel ez azonban másképpen alakult.¹⁶⁰

A brit beavatkozásról folytatott történeti viták egyik elemzési szempontját a külső veszély megítélése kínálta. Keith Wilson Steiner következtetéseivel

Kalkül in der Julikrise und die Frage der britischen Neutralität. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 34. (1983) 79–97.; Soroka, Marina: *Britain, Russia and the Road to the First World War. The Fateful Embassy of Count Aleksandr Benckendorff (1903–1916)*. Farnham 2011.

¹⁵⁸ Williamson, S. R. – May, E. R.: *An Identity of Opinion* i. m. 377.

¹⁵⁹ Steiner, Zara: *Britain and the Origins of the First World War*. London 1977. 305.

¹⁶⁰ Williamson, S. R. – May, E. R.: *An Identity of Opinion* i. m. 378–379.

ellentétben a német veszélyt nem tartotta a brit politika alapproblémájának. Véleménye szerint Grey politikája Oroszország ellenőrzését célozta, nem pedig a franciák németektől történő megvédését. Oroszország érdekeinek szem előtt tartása fontos volt a külügyminiszter számára, sohasem kérte például fellépésüket Szerbia megfékezése, korlátozása érdekében. Wilson továbbá úgy értékelte, hogy Belgium nem volt igazán ok a britek számára a háborúba lépés mellett.¹⁶¹ Belgium érvként történő felhasználása a brit politikai vitában mások szerint is csak a vonakodó liberálisok meggyőzését szolgálta. Grey mellett Herbert Henry Asquith, brit miniszterelnök (1908–1916) és Winston Churchill, az admirális vezetője (1911–1915) szintén tisztában volt azzal, hogy egy esetleges francia katonai vereség a brit biztonságot és érdekeket is veszélyeztetheti.¹⁶²

Hew Strachan munkáját azért érdemes megemlíteni, mert arra hívta fel olvasói figyelmét, csak Nagy-Britannia folytatott parlamenti vitát a háborúba lépésről. Ennek a döntésnek a meghozatalában pedig kulcsszerepet szánt a szerző az augusztus 2-i konzervatív–unionista nyilatkozatnak,¹⁶³ amely szándéknyilatkozat formájában támogatásáról biztosította a brit kabinet politikáját.¹⁶⁴ Egy másik nagyra értékelt feldolgozás Niall Ferguson tollából pedig azt a feledésbe merült érvelést keltette új életre, miszerint Nagy-Britanniának ki kellett volna maradnia a háborúból. Williamson és May Ferguson érveit több szempontból is érdekesnek tartja.¹⁶⁵ Véleményük szerint nagyon is érdemes erről a felvetésről vitát folytatni, és akár teljesen átértékelni Nagy-Britannia 1914. júliusi eseményeinek alakításában játszott külpolitikai szerepét.¹⁶⁶

Williamson és May tehát a kutatások állásának összegzésekor újra felhívták a figyelmet Grey kulcsszerepére. A béke megőrzése érdekében kifejtett erőfeszítéseit sporadikusnak és megkésettnek értékelték, ezek az ír kérdés miatti elfoglaltság és a kormányon belüli nézeteltérések függvényében alakultak. Bár a belpolitika nem gyakorolt közvetlen befolyást a diplomáciai lépésekre, az augusztus 2-i konzervatív nyilatkozat döntően hozzájárult ahhoz, hogy Nagy-Britannia vállalta a háború ódiümát. Belgium függetlenségének német megsértése az ürügyet szolgáltatta ehhez a döntéshez. Ez a brit nemzetet egységgé kovácsolta, máskülönben arról folytathatták volna a vitát, bölcs dolog-e az antantot valódi szövetséggé átalakítani.¹⁶⁷

Annak a tézisnek, hogy „*Európa belesodródott a háborúba*” David Lloyd George, 1914 júliusában brit pénzügyminiszter 1930-as években megjelent me-

¹⁶¹ *Wilson, Keith M.*: The Policy of the Entente. Essays on the Determinants of British Foreign Policy 1904–1914. Cambridge, 1985.; *Wilson, K. M.*: Britain. In: Decisions for War i. m. 175–202.

¹⁶² *Williamson, S. R. – May, E. R.*: An Identity of Opinion i. m. 380.

¹⁶³ Augusztus 2-án Bonar Law, az alsóház unionista vezetője és Lord Landsdowne, a lordok házában konzervatív ellenzéki vezetője közös nyilatkozatot adott ki. Ebben úgy fogalmaztak, hogy az Egyesült Királyság becsületét és biztonságát szem előtt tartva súlyos következményei lennének annak, ha a britek tovább halogatnák Franciaország és Oroszország támogatását. *McMeekin, S.*: Juli 1914 i. m. 445.

¹⁶⁴ *Strachan, Hew*: The First World War. Oxford 2001. I. 93–98.

¹⁶⁵ *Ferguson, Niall*: The Pity of War. New York 1999.

¹⁶⁶ *Williamson, S. R. – May, E. R.*: An Identity of Opinion i. m. 381–382.

¹⁶⁷ Uo. 382.

moárja volt az egyik forrása.¹⁶⁸ A két világháború között gyakran, és néha még ma is ez a kortárs vélemény szolgált a háborús felelősség relativizálására. Annika Mombauer véleménye szerint ez az állítás az európai lakosságra nézve igaz lehet, de ez a nagyhatalmak kormányairól semmiképpen nem mondható el, így Nagy-Britanniáról sem.¹⁶⁹ A történészek gyakran hivatkoznak forrásként Sir Eyre Crowe, a brit külügyminisztérium helyettes államtitkárának kijelentésére, amely rendkívül jól érzékeltette az akkori brit politika dilemmáját. Két dolog történhetett volna Crowe szerint abban az esetben, ha a britek kima-radnak a háborúból. Ha Franciaország és Oroszország vereséget szenvednek, Nagy-Britannia barátok nélkül maradhatott volna. Ha nyernek, kérdés, hogyan viszonyultak volna a franciák a brit érdekekhez a Földközi-tengeren, az oroszok pedig ugyanehhez Indiában. Bár Londonban bizonytalanság volt ki-érezhető azzal kapcsolatban, hogy ki jelent nagyobb veszélyt — Németország vagy Oroszország —, az idézett dilemma a kérdés tágabb kontextusára utal. Mombauer meglátása szerint 1914 első felében Grey jónak ítélte meg a Német-oroszhoz fűződő kapcsolatokat.¹⁷⁰

Mombauer mind Grey személyes politikáját, mind általában a brit külpoli-tikát elismeréssel illette a júliusi válságkezelés során hozott diplomáciai lépé-sek tükrében. A külügyminiszter kompromisszumok iránti igényét számos ál-lásfoglalásával támasztotta alá. Az osztrák–magyar ultimátumra adott szerb választ az elvárhatóhoz képest rugalmasságról tanúságot tevő állásfoglalásként értékelte, és a külügyminiszter azon véleményét hangsúlyozta, miszerint a Mo-narchián van a sor, hogy kompromisszumkészségét bizonyítsa. Július 27-én Grey újabb próbálkozása arra irányult, hogy Németország lehetőleg érje el, Bécsben vagy fogadják el az ultimátumot, vagy tekintsék tárgyalási alapnak.¹⁷¹ Greynek, a hosszútávon jó angol–német kapcsolatokban gondolkodó politikus-nak a lépései eltökéltségről tettek tanúbizonyságot, pozícióját a brit kabinetben belül Mombauer véleménye szerint az gyengítette, hogy a kormánytagok elté-rőképpen gondolkodtak a kontinentális háború szükségességéről. Greynek óri-ási szerepe volt abban, hogy az intervenciót elutasító kormánytagokat végül meggyőzte a britek háborúba lépéséről. A Greyt személyesen is elmarasztaló történészekkel szemben Mombauer azt az álláspontot képviseli, hogy a béke megtartása nem a külügyminiszter személyén múltott, hiszen a háború melletti valódi döntéseket más európai fővárosokban hozták meg. Grey érve Belgium szuverenitásának megvédéséről a miniszteri vitában alapvetően nem játszott szerepet, sokkal inkább propagandaeszközként tett jó szolgálatot.¹⁷²

Gerd Krumeich Nagy-Britannia 1914. júliusi diplomáciai tevékenységét két szempontból vizsgálta.¹⁷³ Tudtak-e az angolok a németek biankó csekkjéről,

¹⁶⁸ Lloyd, George David: War Memoirs of David Lloyd George I–VI. Boston 1933–1937.

¹⁶⁹ Mombauer, A.: Die Julikrise i. m. 13.

¹⁷⁰ Uo. 24.

¹⁷¹ Uo. 74.; 78–79.

¹⁷² Uo. 107–113.

¹⁷³ A német történész Nagy-Britanniát tárgyaló fejezete sokat köszönhet egy Düsseldorf-i Egyete-men készülő doktori disszertációnak, amelyben Daniel Anders kívánja feldolgozni a britek 1914. évi jú-liusi külpolitikáját.

illetve mit gondoltak a krízis lokalizálásának német stratégiájáról? A még ma is vita tárgyát képező brit szerepvállalás — az angol külügyi vezetés felelőtlen vagy bona fide viselkedése kérdésében — a német történész véleménye szerint ezek az információk nagy segítséget nyújthatnak. Értelemszerűen az angol–német diplomáciai kapcsolatok, azaz a berlini–londoni diplomáciai levelezés képezi a vizsgálat tárgyát. Krumeich monográfiájában a Grey döntése mögött meghúzódó belföldi problematika ábrázolása háttérbe szorult.

Grey Németország londoni követén, Lichnowsky hercegen keresztül július 6-án értesülhetett arról, hogy a németek a kialakult helyzetből fakadóan harapófogóban érzik magukat. Az Osztrák–Magyar Monarchia, a szövetséges mérsékletre intése egyrészt konfliktust szülne közöttük, másrészt újabb problémát okozna ez a fajta magatartás annak az Oroszországnak az irányában, akinek növekvő fegyverkezése egyébként is régóta nyugtalanságot keltett a német vezetői körökben. Július 8-án Grey a francia londoni követtel egyetértett azzal kapcsolatban, hogy Oroszországot türelemre kell inteni abban az esetben, ha a Monarchia kemény fellépésre szánna el magát Belgráddal szemben. A német történész ennek a két találkozáson az alapján úgy véli, hogy a brit külügyminiszter a helyzetnek megfelelően cselekedett.

Július 8-a és 20-a között a brit diplomáciai aktákban nem maradt fenn állásfoglalás a brit külügyminiszter részéről. Holott a készülő ultimátumról már július 16-án információt kapott a külügyminisztérium. Krumeich tézise úgy szól, hogy diplomáciai csatornákon keresztül július 20-ig a brit külügyminiszter tudomást szerzett a németek által megfogalmazott lokalizációs elképzelésről. Lichnowsky herceg július 22-én készített követjelentése Grey kérését közvetítette, miszerint Németország állja útját a Monarchia azon törekvésének, hogy a merényletet balkáni vágyainak megvalósítására használja fel.¹⁷⁴

Az osztrák–magyar ultimátum feltételeinek ismeretében a brit külügyminiszter tisztában volt az európai háború veszélyével. A július 24-én javasolt nagyhatalmi egyeztetés innovatív ötlete a német történész olvasatában a szövetségesi kötelezettségekből fakadó nagyhatalmi ellenérdekeltség miatt bizonyult kivitelezhetetlennek.¹⁷⁵ Pierre Renouvin tézisének, miszerint a német lokalizációs stratégia az angol semlegességbe vetett hiten alapult, Krumeich mai is képviselhetőnek és elfogadhatónak tartja. Ami a brit külpolitika általános értékelését illeti, azokkal a nézetekkel, amelyek túlzott mértékben tulajdonítottak döntőbíró szerepet a brit külpolitikának, nem tud egyetérteni.

McMeekin a brit belpolitika 1914 tavaszán, nyarán megtapasztalható kiélezettségéből fakadóan annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a belpolitikai konstellációk nem hagyhatók figyelmen kívül a júliusi válságkezelés értékelésekor. Az 1914 júliusában harmadik olvasatban elfogadott Home Rule, azaz az ír önkormányzatot szabályozó törvény elfogadása puccs közeli helyzetet teremtett Nagy-Britanniában. Ennek sokkal komolyabb implikációi voltak, mint Franciaországban a Caillaux-ügynek. A pártokat rendkívüli mértékben polarizáló döntés magát a hadsereget is megosztotta, ami polgárháborús han-

¹⁷⁴ Krumeich, G.: Juli 1914 i. m. 91–94.

¹⁷⁵ Uo. 118–124.

gulatot váltott ki. Az országnak nem volt hadügyminisztere, Grey és Churchill tartották kezükben a külügyi és a védelmi politikát.¹⁷⁶

Bár a német sajtó intenzíven tematizálta az angol–oroszlottatárgyalásokkal kapcsolatos híreket, és a német bekerítettség rémálmát sulykolta, valójában azokban a hónapokban az angol–oszmán tengerészeti együttműködés nagyobb fontossággal bírt az amerikai történész véleménye szerint. 1914. június 12-én Grey és Churchill elutasították az oroszok azon kérését, akadályozza meg a brit kormány, hogy a brit gyártó leszállítsa az oszmán hadseregnek az I. Oszmán nevű csatahajót. Annak a négy csatahajónak az első darabjáról volt szó, amivel az oszmán hadsereg két évig bizonyosan erőfölénybe jutott volna a Fekete-tengeren.¹⁷⁷ Továbbá a Grey és Paul Cambon, francia londoni követ között az Északi- és a Földközi-tenger közötti angol és francia tengerészeti „munkamegosztásról” 1912-ben megkötött megállapodás fontosabb körülménynek számított a brit külpolitika alakításában, mint az angol–oroszlottatárgyalás vagy a franciák németek általi kontinentális veszélyeztetettségének szempontjai. McMeekin a háború kitöréséhez vezető körülmények óvatos, kiegyensúlyozott mérlegelésekor az ebből a megállapodásból fakadó érdekvédelmet első helyre helyezte a brit külpolitikai érdekhierarchiában szemben a belga semlegesség brit biztosításának érdekével. McMeekin úgy látta, mivel az egyezmény alapján Franciaország áthelyezte flottáját a Földközi-tengerre, így Nagy-Britanniának jutott az Északi-tenger védelme, ezzel a megegyezéssel Grey a saját pártját akarata ellenére belekényszerítette a francia szövetségbe, ezáltal pedig Nagy-Britanniát közel vitte a francia–oroszlottatárgyalás szövetségéhez.¹⁷⁸

Grey személyes külpolitikáját értékelve úgy fogalmazott, hogy mulasztásai bár a belpolitikai problémák fényében érthetőek, mégis abban ragadhatók meg, hogy nem tette egyértelművé politikáját, és elmulasztotta a németeket arra ösztönözni, hogy határozottabban kezeljék szövetségesüket, az Osztrák–Magyar Monarchiát. A merényletet magát sem súlyának megfelelően értékelte a brit külügyminiszter.¹⁷⁹ Pozitív megnyilatkozásai Németország felé félrevezetőek voltak, beleértve augusztus 3-i parlamenti beszédét is. Csatlakozva az angolszászlottatárgyalás irodalom kritikussabb hangvételű történelmi értékeléséhez McMeekin az Egyesült Királyság európai politikáját hibákkal teli és politikai vaksággal jellemezhető válságkezelésként értelmezte.

Clark olvasata szerint a brit külpolitikát a kettős gondolkodás jellemezte 1914 júliusában. Grey politikai megnyilvánulásait olyan szlalomnak minősítette, amely nélkülözötte a konkrétumokat.¹⁸⁰ A korabeli Európában a legbefolyásosabb személynek tartott brit külügyminiszter egyetlen idegen nyelvet sem beszélt, és nagyon keveset utazott. Grey külpolitikáját németellenesség jellemezte, ez a felfogás azonban a kormányon belül kisebbségben volt. Bár sokan hangsúlyozták, hogy a brit parlament erős kontrollal bírt a külügyek felett, mégis

¹⁷⁶ *McMeekin, S.*: Juli 1914 i. m. 101–104.

¹⁷⁷ *Uo.* 108.

¹⁷⁸ *Uo.* 496–497.

¹⁷⁹ *Uo.* 111.

¹⁸⁰ *Clark, Ch.*: Die Schlafwandler i. m. 626–637.

alapvetően négy politikus — Grey, Asquith, Haldane és Churchill — kezében összpontosult a külpolitika irányítása. A brit–német sajtóháborúban a sajtó többsége németbarátként nyilvánult meg.¹⁸¹

Clark ebben az esetben is igényesen szemlélte a korabeli sajtóvéleményeket, és megalapozottnak találta Grey intervencióellenes brit közvéleményről megfogalmazott helyzetelemzését. A konzervatív Times-t leszámítva, amelyik július utolsó hetében több cikkben követelte a britek háborúba lépését, a liberális orgánumok általános érvelése szerint Nagy-Britannia és a Német Császárság között nincs alapvető érdekkonfliktus. A németek esetleges vereségének következményeként a liberális lapok orosz diktatúrát vizionáltak. Clark ezek alapján jutott arra a következtetésre, hogy sem a média, sem a brit kormány megnyilvánulásai alapján augusztus elejéig egyáltalán nem lehetett brit beavatkozásra következtetni.¹⁸²

Az Egyesült Királyság júliusi válságkezelésének vizsgálatában Clark javaslatot tesz az érvek és az érdekek, azaz a retorika és a valódi okok szétválasztására. Tekintettel arra, hogy a brit hadüzenet elküldésére a belga szuverenitás megsértése miatt került sor, ez pedig a francia–angol antantot szoros szövetségévé kövacsolta, hosszú ideig legitimált volt az az érvelés, hogy Nagy-Britannia Belgiumért és Franciaországért lépett a háborúba. Clark a valódi mozgatórugókat ezzel szemben a liberális Asquith-kormányzat bukásának elkerülését szolgáló pártpolitikai megfontolásokban és a századfordulótól érzékelhető orosz veszély miatti erősödő félelemben fogalmazta meg. Abban a vitában, vajon a brit döntéshozatalban a kontinentális vagy a globális érdekek játszottak-e nagyobb szerepet, szintén állást foglalt. Az egyik nézőpont szerint a brit politikai gondolkodásban nagyobb hangsúlyt kapott a kontinentális erőegyensúly fenntartása, a másik nézőpont szerint a brit nagyhatalmi állást veszélyeztető Oroszország és az ebből fakadó brit érdekek érvényesítése volt az elsődleges cél. Az első érvelés a régebbi, míg az utóbbi az újabb revizionista munkákat jellemzi. Clark nem vitatta, hogy 1905 és 1911 között a brit külpolitikát a kontinentális érdekek befolyásolták. 1914 júliusában — értékelése szerint — a brit döntéshozók valójában nem két érdek között választottak, hanem döntésükkel alapvetően mindkét érdek érvényesítésének megfeleltek. Az antant oldalán történő brit beavatkozás egyaránt szolgálta az orosz globális előretörés megállapodások útján történő visszafogását, kontrollját, valamint Németország hatalmának korlátozását Európában.¹⁸³

A centenáriumi évfordulón Nagy-Britannia háborúba lépésének fő okát a történészek továbbra sem Belgium szuverenitásának német megsértésében látják, hanem a brit kontinentális és globális érdekek védelmeként interpretálják. A brit érdekvédelemnek, valamint a belpolitika külpolitikára gyakorolt, nem elhanyagolható befolyásának a hangsúlyozása különösen szembetűnő a legújabb angolszász történeti irodalomban. Az elmúlt évtizedekben jól feltárt korabeli sajtóvisszhangok sokszólamúsága alapján a Nagy-Britannia érdekeit veszé-

¹⁸¹ Uo. 265–270.

¹⁸² Uo. 628–629.

¹⁸³ Uo. 695–699.

lyezettető körülményekről többféle olvasat van forgalomban. Továbbra sincs konszenzus abban, hogy Németország vagy Oroszország jelentett-e nagyobb veszélyt a szigetország érdekeire. Clark és McMeekin arra a következtetésre jutott, hogy az utóbbi ország hatalmának korlátozása fontos szempont volt a külpolitikai döntéshozatalban 1914 júliusában. A britek válságkezelő politikájának legújabb értékelései szerint a brit külpolitika egyszerre volt felelősségteljes (Krumeich),¹⁸⁴ a konfliktus békés rendezéséért a legkomolyabban és legőszintebben kiálló (Mombauer),¹⁸⁵ illetve mulasztásos, de a belpolitikai konstellációk tükrében érthető (McMeekin),¹⁸⁶ valamint kétértelműségével nagyobb kárt, bosszúságot és bizonytalanságot okozó, mint hasznot hozó (Clark).¹⁸⁷

Összegzés

A Nagy Háború centenáriumán kiadott sok száz kiadvány közül általam bemutatott négy új feldolgozásból kiindulva összességében elmondható, hogy a nagyhatalmi státusz elvesztésének félelme, a politikai tekintély- és presztízsvesztés miatti félelem, a növekvő orosz katonai és gazdasági potenciál által táplált félelem, és az ebből fakadó hibás politikai és katonai helyzetértékelések — Oroszország túlbecsülte a Monarchia katonai erejét, Németország vakon hitt a brit semlegességben — miatt került sor a *20. század őskatasztrófájára*.¹⁸⁸

Jóllehet a Nagy Háború nemzetközi történeti kutatásának alapkérdései a mai napig változatlanok, a centenárium kapcsán számos új hangsúly, értelmezés és értékelés merült fel. Annak a kérdésnek az eldöntéséhez például, vajon a nemzetek akarták-e a háborút, vagy belekényszerültek abba, ma már nem a háborús felelősség, hanem a politikai mulasztások felől közelítve próbálnak a történészek adekvát válaszokat nyújtani. A nemzeti döntéshozatal mechanizmusainak vizsgálata révén a négy történész számos olyan szituációt rekonstruált, amely megmutatta, hogy a felelős döntési pozícióban lévő egyének hol tehettek volna a válság eszkalációja ellen, és hol hagyták, hogy az egyetlen opció végül csak a fegyveres leszámolás maradt. Ma már inkább azt hangsúlyozzák a meghatározó munkák, hogy a háborút nem láthatatlan politikai, társadalmi és gazdasági erők működése okozta. A legújabb feldolgozások egyértelművé tették azt, hogy a politikai és katonai döntéshozók tudatos és felelőtlen döntései egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy sokak szándéka ellenére a az első világháború kirobbant. Az „*alvajáró*” metaforával kifejezett tetszetős clarki koncepció ellenére az európai nagyhatalmak tevékeny és tudatos alakítói voltak annak a folyamatnak, amelyben a japán–orosz konfliktustól kezdve a bosznia-hercegovinai annexió és az agadiri válságon keresztül a Balkán–háborúig bezárólag békés eszközökkel egyre nehezebben kezelhető konfliktustömeget halmoztak fel.

¹⁸⁴ Krumeich, G.: Juli 1914 i. m. 94.

¹⁸⁵ Mombauer, A.: Die Julikrise i. m. 85.

¹⁸⁶ McMeekin, S.: Juli 1914 i. m. 111.

¹⁸⁷ Clark, Ch.: Die Schlafwandler i. m. 283.

¹⁸⁸ Mombauer, A.: Die Julikrise i. m. 98.; Krumeich, G.: Juli 1914 i. m. 183–184.; Clark, Ch.: Die Schlafwandler i. m. 657.

Száz évvel az események után az is nyilvánvaló, hogy a júliusi válság legújabb történeti interpretációi elsősorban nem újonnan feltárt történeti tényeken, eddig ismeretlen forrásokon alapulnak. A legfrissebb értelmezésekhez többek között újonnan megfogalmazott kérdések, civilizációs perspektívák, valamint napjaink világpolitikai eseményeivel kapcsolatos új típusú aggodalmak — a hidegháborút követő balkáni konfliktus, az euro-kriszis politikai kezelése stb. — kínálnak elemzési szempontokat. Az angolszász történészek továbbá nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a társadalmi, gazdasági és általában véve a kultúrtörténeti aspektusokon túl a nagyhatalmi válságkezelésben a legapróbb részletekig érzékeltessék a bel- és a külpolitika szoros összefüggéseinek fontosságát.

Az elmúlt huszonöt év nemzetközi történetírásában az első világháborús felelősség kérdését felváltotta a háborús érdekltség minden résztvevőnél egyaránt feltárható összefüggéseinek kutatása. A mértékadó történészek változatlanul nyilvánvalóvá teszik azokat a momentumokat, amelyek nézetük szerint leginkább hozzájárultak a júliusi válság eszkalációjához. Ebben a folyamatban mind Németország feltétel nélküli támogatásának, mind pedig a francia támogatással meghozott orosz katonai intézkedéseknek nagy jelentőséget tulajdonítottak. Az általam ismertetett négy feldolgozást egyaránt jellemzi a világháborús historiográfiában egyre inkább uralkodóvá váló transznacionális megközelítés. Clark az európai válságkezelő politika közös jegyeinek rekonstruálásával, McMeekin nemzeti hovatartozástól függetlenül a politikusok és katonák személyiségének, egyéni motivációinak feltárásán keresztül próbált ennek a kihívásnak eleget tenni.

Az elkerülhető háború toposza az utóbbi évek kutatásainak egyik legérdekesebb kérdésfelvetése. Kontinentális nézőpontból közelítve magát a kérdést, ez akár tekinthető történetietlennek, hiszen számos európai történész van azon az állásponton, hogy a történeti kutatások csak azt vizsgálhatják, ami valóban megtörtént. Gerd Krumeich is ilyen értelemben tette vita tárgyává Clark és McMeekin kérdésfelvetéseit. Az angolszász munkák alapján ugyanis egyértelműen kitapintható az a népszerű felfogás, miszerint a történelemnek, ezáltal a történeti kutatásoknak a meg nem valósult alternatívák elemzése ugyanúgy részét képezi. Vita tárgya továbbá, mennyiben tekinthető anakronizmusnak, ha a jelen és a múlt között párhuzamokat keresünk. Krumeich véleménye szerint annak tekinthető. Ugyanakkor, miközben az olvasó követi Clark gondolatmenetét, azt fogja érezni, hogy a történész a múlt kutatásánál egyben a jelen problémáira is jogosan keres választ. A nemzetközi konfliktusok elemzésekor és értékelésekor tehát a felelősségteljes politikusi helyzetértékelés és döntésképesség feltételeinek bemutatása az ő értelmezésében fontos igényként jelenik meg. Csak ezáltal válhat lehetségessé az, hogy úgy a múltban, mint a jelenben nem vitatjuk el azt a jogos előfeltevést, hogy minden korszakban a katonai és politikai döntéshozók tisztában lehettek és vannak döntésük következményeivel és koruk fegyverzetének pusztító erejével.

A birodalmi imperializmusok hatalmas háborús potenciálja mögött részben belső társadalmi feszültségek, a soknemzetiségű birodalmak etnikai feszültségei kísérték a háborút közvetlenül megelőző időszak európai eseménye-

it. A Habsburg Monarchia mint Európa második „*beteg embere*” részben saját presztízsének és integritásának megőrzésére koncentrált, részben viszont a kisérték út közép-európai következményeivel szembesült, amikor 1914 júliusában csak látszólag hozott önálló döntést az ultimátum elküldésével. Ennek az ultimátumnak a megfogalmazásakor Tisza István magyar miniszterelnök a külföldi történészek által is elismert politikai erejének, tekintélyének köszönhetően közel három héten át képes volt racionális feltételeket szabni. A globális, transznacionális történeti diskurzus térhódítása miatt azonban Tisza magyar nemzeti, nemzetállami szempontjai nincsenek jelen a nemzetközi szakirodalomban. Mint ahogy az is kiderült, hogy a Magyar Királyság különérdekeivel éppúgy nem számoltak akkor a meghatározó korabeli európai hatalmak, így a mai nemzetközi történetírásban sem kap számottevő figyelmet a magyar fejlődés.

THE NEW-OLD INTERPRETATIONS OF THE 1914 JULY CRISES ON THE WORLD WAR ONE CENTENARY

by Enikő Gyarmati
Summary

Among many other studies dealing with the history of the First World War while remembering of its Centenary I would like to present four monographies describing the short but rather important period — the July Crises of 1914 — which is considered to be by many historians as the direct pre-war event.

Annika Mombauer's booklet *The July Crises* was published by the German Publisher C.H. Beck in 2014. The author's short, essence focused approach which concentrates on the possibilities of avoiding this war represents a real value for this work. Gerd Krumeich's monography — *Juli 1914. A Balance* — was also published in the same year. It includes fifty original documents of that period of time that may well be considered as a rich contribution to this topic. Sean Meekin's elaboration *July 1914* offers a good example of how one can bring the history closer to today's readers. He presents the responsible decision makers — both the high-ranking politicians and soldiers as well — as virtuous or weak persons with given physical and mental talents together with their certainties or uncertainties which all influenced their decision making process besides their political convictions. Christopher Clark intended to demonstrate in his lengthy adaptation of the July Crisis the complexity of the international political system. *The Sleepwalkers* — an ambitious book published in 2012 — interpretes the Sarajevo assassination as a transforming factor in this process to war.

In my essay I was primarily trying to tackle the historical consensus, highlighting the disputed questions as well as to present the conceptions yet open to debate. I decided to follow a thematically and not a chronologically structured scheme dedicating one chapter to each participating country in order to present some historical views. Though the basic questions of the international historical research dealing with the Grande War remained unchanged, the Centenary motivated some new interpretations and evaluations of this event. The latest researches made it obvious that the decisions of the conscious and irresponsible political and military decision makers initiated the First World War against the determination of many others. In some respect contrary to or parallel with Clark's brilliant metaphor of the *Sleepwalkers* the European powers and decision makers were at the same time active participants in a sequent of events — starting with the Russian-Japanese conflict, through the annexation of Bosnia-Herzegovina and the Agadir Conflict, followed by the two Balkan Wars. These accumulated masses of conflict were finally not anymore manageable with peaceful diplomatic means in July 1914.